

ҚОҒАММЕН
ПІКІРЛЕСУ –
ТИІМДІ ТӘСІЛ

2-бет

«Ақ жол»:
ШЕТЕЛДІКТЕР
МЕМЛЕКЕТТІК
САТЫП АЛУЛАРҒА
ҚАТЫСТЫРЫЛМАУЫ
КЕРЕК

4-бет

ҚЫТАЙДЫҢ
«САЯСИ ОҚЫТУ»
ЛАГЕРЛЕРІ – СОВЕТТІК
РЕПРЕССИЯНЫҢ
ТІКЕЛЕЙ КӨШІРМЕСІ

15-бет

ҚАЗАҚҰНИ20

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚОҒАМДЫҚ - САЯСИ АПТАЛЫҚ

www.qazaquni.kz

qazaquni2000@gmail.com

2000 жылғы 11 тамыздан шыға бастады

№21 (891) 01.06.2020 жыл

ӘНШІ ӘЛЕМІ

Қайрат Байбосынов
туралы сыр

ҚР Халық артисі, мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, «Парасат» орденінің иегері, профессор, әнші-ұстаз Қайрат Байбосынов жетпіс жасқа толды. Өзім шәкірті ретінде осынау сәтті пайдаланып, студенттік кездердің кейбір жарқын сәттерінен үзік сырларды – ұстазымның ұстаздық бейнесі, әншілік сипаты, кісілік тұлғасы жайында аз-маз ой бөлісуді жөн санадым.

8-9
бет

ҚАЗАҚ БАСЫЛЫМДАРЫ ҚОЛДАУ СҰРАҒАНҒА ОРЫСТІЛДІ САЙТ НЕГЕ ОЙБАЙЛАДЫ?!

Ең бастысы Қазақ басылымдарының жазылымы мәселесінің бүгінгідей интернет заманында қиын жағдайда қалып отырғандығына байланысты мемлекет идеологиясын жүргізіп отырған қазақ басылымдарына үкімет те қолдау көрсетпесе болмайды. Жазылушыларының көбісі ауылдарда болғандықтан, карантин кезінде тарата алмай қалған басылымдардың жазылымына қолдау көрсетуді, тіпті қазақ басылымдарын сататын дүңгіршектер жүйесінің де жоқтығы сөз болды. «Қазпоштаның» ауылдарға басылым жеткізуі көп уақыт алатындықтан, өңірлердегі тираждарды сол жергілікті баспаханаларда басуға келісім жасау мәселесі ұсынылды.

3
бет

ШЫҢҒЫС ХАН ҚАЙДА ЖЕРЛЕНГЕН?

Онон өзенінің бойында, Хэнтий аймағында, жол салу кезінде «патша моласы» деп есептелген бір үлкен мола қазылыпты, оның үстіңгі қабатынан 68 адамның мүрдесі, астыңғы қабаттан 1 еркек, 16 әйелдің қаңқасы шыққан көрінеді. Осыны Шыңғыстыкі болу керек деген жорамал тағы бар. Байқал көлі маңынан, Хакасия мен Бурятиядан да бір-бір мола тауып жатқандар да бар. Бұлар тек Ресей ақпарат құралдарында, интернет арналарында жарияланған деректер.

6
бет

Ерсін ӘМИРЕ,
теолог, исламтанушы:

ҒАЛАМТОР
АРҚЫЛЫ ДА
АДАСҚАҢДАР
КӨП

11
бет

ЯЗЫКОВОЙ ТУПИК: НЕЛЬЗЯ РАЗВИВАТЬ ЯЗЫК БЕЗ ЗАИМСТВОВАНИЙ И ТЕРМИНОВ!

Момент истины: 30 лет не решалась основная проблема казахско-го языка – это так называемые заимствования из русского языка и отсутствие национальной терминологии. Да, за это время поменяли небольшое количество русских слов на казахские варианты и ввели отдельные термины, но это мизер.

12
бет

ҚОҒАММЕН ПІКІРЛЕСУ – ТИІМДІ ТӘСІЛ

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің үшінші отырысына қатысып, бүгінгі еліміздегі қалыптасқан жағдайға байланысты өзінің бірқатар пікірлерін білдірді.

Қ.Тоқаев пандемия біздің еліміз үшін үлкен сынақ болғанын, Қазақстан халқы ешқашан қиындыққа мойынған емес, бұл жолы да ынтымақтың арқасында ауыр сынақты абыроймен еңсере-тінімізге сенім білдірді. Одан кейін «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы» жана Заңға қол қойғанын, заң бойынша бұдан былай бейбіт жиналыс өткізу үшін рұқсат алу қажет еместігін айтты. Бізде парламенттік оппозиция институтын енгізіліп, саяси партияларды тіркеуге қатысты талап жеңілдетілгенін, сайлауға түсетін саяси партиялар әйелдер мен жастар үшін отыз пайыздық квота бөлінетінін жеткізді.

«Жала жабуды қылмыс санатынан алып тастау және Қылмыстық кодекстің 174 бабын ізгілендіру жөніндегі нормаларға азаматтар барынша қолдау білдірді. Бұдан бөлек, басқа да мәселелер бойынша нақты нәтиже бар. Шетелден жұмысшылар әкелуге белгіленген квота қырық пайызға азайды. Есеп комитеті мемлекеттік органдарда

жүргізілген тексерістің аудиторлық қорытындыларын жариялай бастады. Ақмола, Қостанай, Шығыс Қазақстан және Маңғыстау облыстарында игерілмеген жайылымдар біртіндеп мемлекетке қайтарылуда. Бұған ғарыштан мониторинг жүргізу арқылы қол жеткіздік. Мұның бәрі Ұлттық кеңестің бастамасымен жүзеге асырылған шаралардың бір бөлігі ғана» — деді мемлекет басшысы.

Сонымен қатар Қ.Тоқаев медицина мен білім саласына кеңірек тоқталды. «Қазіргі таңда көпшілік оқытушылардың еңбегі қаншалықты маңызды екенін түсінді деп ойлаймын. Біз «Педагог мәртебесі туралы» заң аясында мұғалімдерді ынталандыру шараларын қарастырдық. Бірақ, іс жүзінде, жоғары оқу орны оқытушысының жалақысы

мұғалімнің жалақысынан аз болып қалды. Осыған орай Үкімет жоғары оқу орны оқытушыларының еңбекақысын көбейту мәселесін қарастыру керек. Мұны мемлекеттік гранттардың құнын арттыру арқылы жүзеге асыруға болады. Дарынды жастардың шетелге кету мәселесіне ерекше назар аударған жөн. Мұның бірнеше себебі бар. Соның бірі — жоғары білім беру жүйесінің бәсекеге қабілетсіздігі» — деп атап көрсетті.

Ұлттық кеңес бір жылға жуық уақыт аралығында аса маңызды әрі ауқымды реформаларды пысықтап, жүзеге асырғанын, қоғамдық диалогтың ұлттық моделі өз тиімділігін көрсеткенін, кезкелген мемлекет үшін адами капитал басты өлшем болып саналатынын ерекше атап өтті мемлекет басшысы.

МИНИСТР ХАЛЫҚ АЛДЫНДА ЕСЕП БЕРДІ

ҚР Энергетика министрі Нұрлан Ноғаев халық алдында онлайн түрде есеп беріп, атқарылған жұмыстар мен қабылданған шаралар туралы айтты, — деп хабарлады «Қазақ үні» ақпарат агенттігі.

Өз есебінде, министр халықтың көкейінде жүрген электр энергиясына қатысты бағаны тұрақтандыру мәселесіне кеңінен тоқталып өтті.

— Электржелілік компанияларды ірілендіру бойынша жұмыстар іске асуда. Яғни, олардың қызметіне кезек-кезеңімен қолданысқа енгізілетін талаптар бекітілді. Аталған шаралар талапқа сәйкес келмейтін электрберуші ұйымдарды өзара бірігу немесе өңірлік желілік компаниялармен бірігуді көздейді. Соның нәтижесінде, бірқатар монополистердің электр қуатына деген бағасын арзандатуға мүмкіндік берді, — деді Н. Ноғаев.

Министрдің сөзінше, 2019 жылы энергетикалық жобаларды игеруге 2,07 млрд теңге көлемінде қаражат бөлінді, ол қаражат толық көлемде игерілді.

Сондай-ақ, ол бұрынғы Семей ядролық полигоны мен Атырау облысындағы Азғыр полигоны аумағында радиациялық зерттеу-мониторинг жұмыстарының жалғасып жатқанын да тілге тиек етті.

Атап өту керек, 2019 жылы Энергетика министрлігі мемлекеттік қызмет көрсетудің 24 түрі бойынша 7,5 мыңнан астам қызмет көрсетті. Бір ерекшелігі олардың 96 пайызы электронды түрде көрсетілген.

Сонымен бірге, министрдің айтуынша, Қазақстанның екі өңірінде алғаш рет тауарлық газға шекті көтерме сауда бағасы бекітілді.

— «Сарыарқа» магистраль-

дық газ құбыры құрылысының арқасында Нұр-Сұлтан қаласы, Ақмола және Қарағанды облыстарының тұрғындары көгілдір отынды пайдалануға мүмкіндік алды. Қызылорда облысынан басталатын «Сарыарқа» газ құбыры еліміздің астанасын, орталық және солтүстік өңірлерді көгілдір отынмен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, — деді ҚР Энергетика министрі.

Оның айтуынша, Нұр-Сұлтан қаласының, Ақмола және Қарағанды облыстарының тұтынушылары үшін ҚР Энергетика министрлігі шекті көтерме бағаны 1000 текше метр үшін ҚҚС-сыз 24 537 теңге мөлшерінде бекітті.

— Тауарлық газға шекті көтерме бағаны ҚР Энергетика министрлігі ҚР Ұлттық экономика министрлігімен келісу арқылы ұлттық оператордың тауарлық газды сатып алуға және тауарлық газды тасымалдауға кеткен шығындарын, өңірлерді газбен қамтудың экономикалық және әлеуметтік жағдайларын ескере отырып бекітеді. Қазіргі уақытта магистральдық газ құбырына қосу үшін жергілікті атқарушы органдар, яғни Нұр-Сұлтан қаласы, Қарағанды және Ақмола облыстарының әкімдіктері газды одан әрі халыққа беру үшін газ тарату желілерінің құрылысы бойынша жұмыстар жүргізуде, — деп атап өтті Ноғаев.

БЕТПЕРДЕ ТАҚПАҒАНДАРҒА АЙЫППҰЛ САЛЫНАДЫ

Алматыда маскалық режимді сақтамаған тұлғаларға айыппұл салынуы мүмкін. Қалада өткен онлайн брифинг барысында бұл туралы қала әкімінің бірінші орынбасары Ерлан Қожағапанов ескертті.

«Қалада толығымен маскалық режим жарияланған. Әзірше халыққа түсіндіру жұмыстары жүріп жатыр. Маскалық режимнің маңыздылығы жоғары. Себебі, бұл инфекцияның одан әрі өршуіне кедергі келтіреді. Әсіресе автобустар мен халық көп шоғырланған жерлерде талап етіледі», — деді Ерлан Қожағапанов.

Қала әкімінің бірінші орынбасары маска кимеген тұлғаларға қатысты қандай шара қабылданатынын айтты. «Қазір әкімдік қылданатын мен полиция қызметкерлері тиісті инструкция алды. Эпимедиологиялық ахуал ушығатын болса, маска кимеген азаматтарға айыппұл салатын боламыз. Бұл жерде ҚР ӘҚБК қолданатын боламыз», — деді Е.Қожағапанов.

ЭКС-ӘКІМГЕ СОТ ҮКІМІ ШЫҚТЫ

Қызмет бабын асыра пайдалану фактісі бойынша іс қозғалған Павлодар облысының бұрынғы әкімі Болат Бақауов 3,5 жылға бас бостандығынан айырылды.

«Сотталушы ҚР Қылмыстық кодексінің 361-бабының 4-бөлігі 3-тармағы («Лауазымды өкілеттіктерді теріс пайдалану») бойынша айыпты деп танылды. Соттың үкімімен ол 3,5 жылға бас бостандығы шектелді. Сондай-ақ, ол өмір бойына мемлекеттік қызметте жұмыс істеу құқығынан айырылды», — деді №2 соттың судьясы Нұрлан Қайырбеков. Сот үкімімен оған көңіл көтеру орындарына баруға тыйым салынды. Одан бөлек, 100 сағат уақыт қоғамдық еңбекке жұмылуға міндеттелген. Және ол 10 мың долларды қайтаруы тиіс.

Ал, осыған дейін Болат

Бақауов ҚР Қылмыстық кодексінің 362 бабы, 4 тармағы, 3 бөлігі бойынша, яғни, «өзінің жеке бас пайдасы немесе басқа жеке тұлғаның, ұйымның пайдасы үшін қызметтік мансабын немесе билік құзыретін пайдалану» бойынша күдікті деп танылған болатын. Заңда бұл бап бойынша, 5 жылдан 10 жылға дейін бас бостандығынан айыру, дүние мүлкін тәркілеу, өмір бойы белгілі бір қызметке тағайындалу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқынан айыру жазасы көзделген.

ШЕГІРТКЕГЕ ҚАРСЫ КҮРЕС ЖОСПАРЫ ЖАСАЛДЫ

Биыл үйірлі шегіртке 554 мың гектарға таралуы мүмкін. Бұл туралы ҚР АШМ Агроөнеркәсіптік кешендегі мемлекеттік инспекция комитетінің төрағасы Алмабек Марс мәлім етті.

«Республикалық фитосанитарлық диагностика және болжамдар әдістемелік орталығы» РММ мәліметтеріне сәйкес, 2020 жылы 554 мың гектар алаңда үйірлі шегіртке зиянкестері, оның ішінде итальяндық прус — 295,9

мың гектар, азиялық шегіртке — 164,2 мың гектар және мароккалық шегіртке 93,9 мың гектар алаңда таралуы мүмкін. Бұдан басқа, саяқ шегіртке зиянкестерінің таралуы 266,8 мың га алаңда болжанып отыр», — деді комитет төрағасы Орталық коммуникациялар қызметінде. Оның сөзіне қарағанда, үйірлі шегіртке зиянкестерімен күресу үшін республикалық бюджеттен 1 млрд. теңге бөлінді. Аталған қаражат пестицидтер мен химиялық өңдеу бойынша қызметтерді жоғарыда аталған

алаңға сатып алуға мүмкіндік берді. «Саяқ шегірткеге қарсы күрес жүргізу үшін жергілікті бюджет қаражатынан 555,1 млн. теңге бөлінді. Сонымен қатар, орталық қоймада шегіртке зиянкестерімен күресу үшін жалпы ауданы 525,3 мың гектар алаңға есептелген 47,5 мың литр көлемінде пестицид қоры бар», — деді Алмабек Марс. Үйірлі шегірткеге қарсы тиімді өңдеу жүргізу үшін пестицидтердің әртүрлі топтарының препараттары сатып алынды. Өңдеуге 148 арнайы бүркікші техника тартылды.

САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ЗАРДАБЫ ҰМЫТЫЛМАЙДЫ

Өткен ғасырда орын алған саяси қуғын-сүргін саясаты кесірінен миллиондаған адам зардап шекті. Ол тарихымызда қаралы жылдар болып жазылып қалды. Жыл сайын мамыр айының соңғы күні солақай саясат салдарынан атылып кеткен азаматтарымызды еске аламыз, рухтарына тағзым етеміз.

«Халық жауын» анықтау саясатының нәтижесінде көптеген адамдар зардап шекті. 1921-1954 жылдар аралығында Қазақстанда 100 мың адам сотталып, 25 мың адамға ату жазасы қолданылды. Республика аумағында ГУЛАГ—АЛЖИР, Степлаг, Қарлағ құрылымдарының ең ірі лагерлері болды. Қуғын-сүргін жылдары Қазақстан лагерлеріне 5 млн-нан астам адам жіберілді. 1930-1940 жылдары Қазақстан миллиондаған кеңес азаматтары үшін жер аударатын аймақ болды. 1937 жылдың күзінде республикаға жүздеген мың корейлер, түріктер, ирандықтар, күрдтер және әзірбайжандар қоныс аударды. Сондай-ақ Ұлы Отан соғысы жылдарында елге

немістер, гректер, шешендер, ингуштер, қарашайлар, балқарлар, Қырым татарлары және басқа да халықтар жер аударды. Олардың саны 1 млн. 200 мың адамға жетті.

«Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес, негізсіз қуғын-сүргінге ұшырағандарға өтемақы төленеді. 2003 жылдан бастап саяси қуғын-сүргін құрбандарын біржолғы өтемақы және жәрдемақы ретінде 14,9 млрд теңге төленді. Мәселен, 2020 жылы жергілікті бюджет қаражаты есебінен 7 090 азаматқа 2 АЕК-тен 150 мың теңгеге дейін 159 млн. теңге көлемінде біржолғы материалдық көмек көрсетілді.

Таяуда Алматыда Ақпарат және қоғамдық даму министрі болып тағайындалған Аида Балаеваның қазақтілді газет және сайт басшыларымен кездесуі туралы қысқаша хабар жазған болатынбыз. Ондағы көтерілген мәселелерді тағы да қайталап өтейік.

1. Ең алдымен өткенде еліміздегі БАҚ басшылары ҚР Президенті Қ.Тоқаевқа жазған «Қазақ баспасөзінің басына зор қауіп төніп тұр» атты Ашық хаттағы көтерілген өзекті мәселелер айтылды. Бұл қазақ баспасөзі туралы проблемалар баяғыдан жазылып келе жатқанына ширек ғасыр болды. Осыдан бір ай бұрын «Қазақстан дәуірі» газетінің ұйымдастыруымен, барлық газет басшылары қол қойып, президентке жеткен, біз соны министрдің есіне салдық.

Ең бастысы Қазақ басылымдарының жазылымы мәселесінің бүгінгідей интернет заманында қиын жағдайда қалып отырғандығына байланысты мемлекет идеологиясын жүргізіп отырған қазақ басылымдарына үкімет те қолдау көрсетпесе болмайды. Жазылушыларының көбісі ауылдарда болғандықтан, карантин кезінде тарата алмай қалған басылымдардың жазылымына қолдау көрсетуді, тіпті қазақ басылымдарын сататын дүңгіршектер жүйесінің де жоқтығы сөз болды. «Қазпоштаның» ауылдарға басылым жеткізуі көп уақыт алатындықтан, өңірлердегі тираждарды сол жергілікті баспаханаларда басуға келісім жасау мәселесі ұсынылды.

2. Идеологиядағы телеарнаның рөлі туралы «Қазақ үні» порталында жарияланған белгілі кино және театр тарланы Талғат Теменовтың Ақпарат министрі Аида Балаеваға жазған хатындағы өткір мәселелер де сөз болды.

Ұлттық Кеңестің алғашқы отырысында Ұлттық идеология мәселелерінде көтергендей, шетел үздік балалар арналарындағы мультфильмдерді қазақшаға аударып, «Балапан» арнасынан көрсету мәселесін сөз еттік. Өйткені орысша балабақшаларға бармайтын қазақ балаларының өзі осы телеарналар арқылы орысша араластырып сөйлеуге ойысып барады.

3. Ұлттық ақпараттық қауіпсіздік, Ресей басылымдарының қауіпті деңгейдегі басымдығы, Қазақ қаржысын молынан алып отырған орыстілді БАҚ-тардың Ұлттық мүддемізге қарсы саясаты туралы айтылды.

4. «Қазақ әдебиеті» газеті бас редакторы, жазушы Дәурен Қуат та орыстілді БАҚ мәселесіне қазақтілді БАҚ-тардан көп қаржы бөлінетін дәстүр әлі қалмағанын жеткізген ердің бір ауыз жоғары бағасының өзі де шындыққа көз жеткізуге толық жеткілікті.

1. Біріншіден қазақ басылымдары орыстілді басылымдар баяғыдан алып келе жатқандықтан, карантин кезінде тарата алмай қалған басылымдардың жазылымына қолдау көрсетуді сұрады. Екіншіден, еліміздегі халықтың төлейтін пайызымен байып отырған банктерге Ұлттық қордан 10 млрд теңгерге ештеңе демеген, кеше карантинге байланысты еліміздің 361 алпауыт кәсіпорындары халық қазынасынан тағы да миллиардтар алатын болғанда бір ауыз тіл қатпаған, өздері мемлекеттен мол қаржы асылып отырған Азия монитордың «Қазақ тілді басылымдар қаржы сұрап қойды» деп шат-шөлекейі шығып, тіпті Президент әкімшілігіне дейін арыз айтып баруы нені білдіреді? Осыдан-ақ өздеріңіз ойлай беріңіздер олардың теріс пиғылы қандай екенін. Сол үшін ғана, біздің жоғарыда айтқан көптеген орыстілді БАҚ-тардың ұлттық мүддеге қарсы шығып келе жатқаны туралы сөзімізді олардың

өздерінің лезде растағаны үшін рахмет айтамыз.

2. «Орыстілді БАҚ-та интернет заманында өмір сүріп отыр ғой «-деп уәж айтады Жандос Асылбеков деген тілші. Біріншіден, орыстілді журналистер мемлекеттен қаржы алмай отырған секілді беттері бүлк етпейді-ау шіркіндердің.

Екіншіден осы сөздерімен біздегі екі тілділіктің тек орыстілділерге пайдалы екендігін мойындайды. Яғни, қазақтілділер екі тілдегі де басылымдарды сатып алып, екі тілдегі сайтты да оқиды. Бұл орыстілді БАҚ-қа биліктің отыз жылдан бері тигізіп келе жатқан пайдасы, орыстілді басылымдардың артықшылығы емес. Ал орыстілділер тек орыстілді басылымдар сатып алады, интернеттен орыстілді сайттарды ғана оқиды. Қазақтілді басылымдар мен сайттарды оқуға Қазақ тілі мемлекеттік тіл болса да, олардың сауаттары жетпей келе жатыр отыз жылдан бері. Биліктегі орыстілділердің де қазақ басылымдары мен сайттарын оқуға сауаттары жетпейді де, өздері оқыған тілдегі басылымдарды артық санайды. Әрине, оқи алмаған басылым туралы нашар дегеннен басқа не айтсын?! Бұл жерде Елбасымыз бен Президентіміз қанша жерден қоғамның бірігуі, ол жолда «Мемлекеттік тіл-қоғамды біріктіруші фактор» екенін талай айтып келе жатса да, қоғамды екі тілге ажыратып, екіге бөліп келген Конституцияның 7-ші бабының 2-ші тармағы екеніне көкірегі ояу, көзі ашықтардың көзі анық жетті. Енді бұл бапты қоғамға жік салушы, 83 пайыз қазақтілділерге (үкіметтің-мәдениет министрлігінің ресми мәлімдемесі) дискриминация ретінде алып тастап, Мемлекеттік тіл туралы заңды қабылдауды талап етіп жатқан 120 мыңнан аса азаматтардың (орыстар, украиндар, немістер, өзбектер, татарлар, дүңғандар, белорустар

«КЕТПЕННІҢ БАСЫН БАССАҢ, САБЫ МАНДАЙЫҢА САРТ ЕТЕ ҚАЛАДЫ!»

Жоғарыда айтып өткеніміздей, Ұлттық ақпараттық қауіпсіздік, Қазақ қаржысын молынан алып отырған орыстілді БАҚ-тардың Ұлттық мүддемізге қарсы саясаты

ҚАЗАҚ БАСЫЛЫМДАРЫ ҚОЛДАУ СҰРАҒАНҒА ОРЫСТІЛДІ САЙТ НЕГЕ ОЙБАЙЛАДЫ?!

туралы айтып ауыз жиғанша, сол сөзімізді растап, ертеңіне-ақ бар жұмысы үнемі Ұлт мүддесіне қарсы шығу болып келе жатқан «Сентрал Азия монитор» басылымы «Қазақ басылымдары қаржы сұрап жатыр» деп ойбайға қаржы...

«Ведь, по их утверждениям, именно казахские масс-медиа (и только они!) являются проводниками государственной идеологии»-деп, өздері мойындағысы келмесе де, шындық шымбайларына батып кеткенін де жасырмапты. Әрине, бұл жерде «Тәуелсіздік кезеңінде Қазақ басылымдары ұлттық партияның рөлін атқаруда» (Ерлан Қарин) деген елдің сөзін жеткізген ердің бір ауыз жоғары бағасының өзі де шындыққа көз жеткізуге толық жеткілікті.

1. Біріншіден қазақ басылымдары орыстілді басылымдар баяғыдан алып келе жатқандықтан, карантин кезінде тарата алмай қалған басылымдардың жазылымына қолдау көрсетуді сұрады. Екіншіден, еліміздегі халықтың төлейтін пайызымен байып отырған банктерге Ұлттық қордан 10 млрд теңгерге ештеңе демеген, кеше карантинге байланысты еліміздің 361 алпауыт кәсіпорындары халық қазынасынан тағы да миллиардтар алатын болғанда бір ауыз тіл қатпаған, өздері мемлекеттен мол қаржы асылып отырған Азия монитордың «Қазақ тілді басылымдар қаржы сұрап қойды» деп шат-шөлекейі шығып, тіпті Президент әкімшілігіне дейін арыз айтып баруы нені білдіреді? Осыдан-ақ өздеріңіз ойлай беріңіздер олардың теріс пиғылы қандай екенін. Сол үшін ғана, біздің жоғарыда айтқан көптеген орыстілді БАҚ-тардың ұлттық мүддеге қарсы шығып келе жатқаны туралы сөзімізді олардың

тб, бәрі бар) талабы өте орынды деген сөз.

Қоғамды бір тілге – Мемлекеттік тілге біріктіру мәселесінде билік отыз жылдан бері ештеңе істеген жоқ деген ащы шындық ашық айтылып жатыр қазір. Мен айтар едім «Елді біріктіретін Ұлттық идеологияда ештеңе істеген жоқ» деген сөз билікке айтылған жақсы сөз болып тұр ғой, ал шындығында Конституцияда Тілді екіге бөліп, Елді де екіге бөлді, яғни, отыз жыл зиянын тигізді!

3. Менің «Ұлттық ақпараттық қауіпсіздік, Ресей басылымдарының қауіпті деңгейдегі басымдығы, Қазақ қаржысын молынан алып отырған орыстілді БАҚтардың Ұлттық мүддемізге қарсы саясат мемлекеттік тілді білуі тиістігін былай қойғанда, өз ана тілін түсінуге миы жетпеген сауатсыз «Сентрал Азия монитордың» журналисті Жандос Асылбеков басқаша, өзінің бізге тиісуіне қажетті мағынада аударып алып, «қазақ қаржысы, корей қаржысы, дүңған қаржысы, орыс қаржысы деген бола ма»-деп соғады. Бұл жерде сөйлем арасында келсе де бас әріппен жазылғандықтан «Қазақ қаржысы»

деген сөздің «Қазақ Елі қаржысы, Қазақстан қаржысы» деген мағына екенін түсіну үшін, оған сауаты жету үшін тағы да қайталап айтамын, Конституцияның 7-ші бабының 2-ші тармағын алып тастап, Мемлекеттік тіл туралы заң қабылдау керек!

4. Орыстілді сайт өтірік айтқандай, қазақ басылымдары тек қолдау сұрап қана қойған жоқ, Ақпарат министрімен кездесуде көптеген нақты ұсыныстар айтылды. Министр олардың бәрін жазып алып, мәселелерді шешуші мекемелер басшыларымен бірлесіп жиын өткізетін болып келісті.

Яғни бұл «Сентрал Азия монитордың» баяғыдан жағы талмай жар салып келе жатқан қарама-жары ғой ұлттық мүддеге қарсы шығып, «Қазақ үні» тб қазақ баспасөзіне қарсы жұмыс істеп келе жатуы. Сондықтан бұл қазақ басылымдары үшін жаңалық та, таңсық та емес.

Біздікі тек «Кетпеннің басын бассаң, сабы мандайыңа сарт ете қалады» деген қазақ макалын қазақ тілінің ұмытқандардың есіне салып қою ғана.

«АҚ ЖОЛ»:

ШЕТЕЛДІКТЕР МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУЛАРҒА ҚАТЫСТЫРЫЛМАУЫ КЕРЕК

«Ақ жол» партиясы Еуразиялық экономикалық Одақтағы бәсекелестерге Қазақстанның мемлекеттік сатып алуларының жабық болуын талап етеді. Бұл тұрғыда фракция депутаты Ерлан Барлыбаев тиісті депутаттық сауал жасады.

ҚР ПРЕМЬЕР-МИНИСТРІ А.Ұ.МАМИНГЕ

2015 жылы «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына ЕАЭО елдерінің шетелдік бизнесіне қазақстандық кәсіпкерлермен тең негізде мемлекеттік сатып алуға қатысуға рұқсат беретін ұлттық режим тұжырымдамасы енгізілген болатын.

Алайда, коронавирустық пандемия әлемдік экономикаға, оның ішінде біздің елімізге де зардабын тигізуде. Үкімет экономикалық өсуді қалпына келтіру үшін бірқатар шаралар қабылдағанына қарамастан, бүгінде отандық бизнесті қолдау ерекше маңызды болып отыр. Қазіргі таңда қазақстандық бизнес мемлекет тарапынан ерекше назар мен қорғауды қажет етеді.

Сол 2015 жылы Үкіметтің ерекше жағдайларда ұлттық режимнен екі жылдан аспайтын мерзімге тәркілеу құқығы бекітілді.

2018 жылы аталған Заң «ерекше жағдайлар» мен конституциялық құрылыстың негіздерін қорғау, елдің қорғанысы мен мемлекет қауіп-

сіздігін қамтамасыз ету, ішкі нарықты қорғау, ұлттық экономиканы дамыту және отандық тауар өндірушілерді қолдау мақсатында тәркілеу жүзеге асырылатындығын нақтылады.

«Ақ жол» демократиялық партиясы ұлттық бизнестің позициясын білдіре отырып, «ерекше жағдай» келді деп мәлімдейді.

Іс жүзінде мұны Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев Төтенше жағдайлар жөніндегі мемлекеттік комиссияның қорытынды отырысында мемлекеттік сатып алулар мен квазимемлекеттік секторды сатып алуға ұлттық мүдделердің басымдылығы қажеттілігі туралы айтқан кезде атап өтті.

Айта кету керек, мемлекеттік сатып алулар, квазимемлекеттік сектор мен жер қойнауын пайдаланушылар нарығы шамамен 14 триллион теңгені құрайды!

Бұл алып нарық ұлттық мүддеге қызмет етсе қазіргі дағдарыс жағдайында мыңдаған отандық кәсіпкерлер үшін өте тиімді бола алады.

Ал, отандық бизнесті қорғау шараларын жүзеге асыруды кейінге қалдыру, керісінше, қазақстандық кәсіпорындарды қажетті қолдаусыз қалдырады.

Осы нарықтың көп бөлігін құрайтын ірі шетелдік жер қойнауын пайдаланушылармен келіссөздер де осы жұмыстың бір бөлігі болуы керек. Сонымен бірге шикізат саласында шағын және орта кәсіпкерліктің үлесі республикалық деңгейден орташа есеппен 2 есе төмен екендігін көрсетеді. Бұл шетелдік инвесторлар Қазақстанның табиғи ресурстарын пайдаланудан түсетін кірісті инвесторлардың біздің елімізде шығарылатын тауарлар мен материалдарды ше-

телде сатып алуға жұмсайтынын білдіреді.

Индустрияны дамыту қорын қаржыландыру үшін Президент ұсынған серпінді өндірістік жобалар дәл осы әлеуетті тапсырыс берушілерге арналуы керек. Біздің ойымызша, Қазақстанның табиғи ресурстарын өндіретін шикізат алпауыттары осы қор жобаларының бастапқы және ұзақ мерзімді тұтынушылары болуы керек.

Осыған байланысты «Ақ жол» депутаттық фракциясы дағдарыстан кейінгі экономикалық қалпына келтіру үшін:

1) мемлекеттік сатып алудың ұлттық режимінен шетеледік, соның ішінде ЕАЭО

елдерінің өндірушілерін шығару мүмкіндігін қарастыру;

2) квазимемлекеттік сектор субъектілерін және ірі шетелдік жер қойнауын пайдаланушыларды отандық өнімдерге басымдық беруге міндеттеу қажет деп санайды.

Қазіргі жағдайда елдердің барлығы дерлік осындай шешімдер қабылдағанын атап өту қажет деп санаймыз.

Қазақстан Тәуелсіздіктің отыз жылдығы қарсаңында шетелдік серіктестердің ұлттық мүддеміздің қорғауын талап етуге құқылы.

Құрметпен: «Ақ жол» фракциясының депутаттары

АВТОМОБИЛЬ ӨНЕРКӘСІБІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ АҚЖОЛДЫҚТАР НАЗАРЫНДА

«Ақ жол» фракциясының депутаттары бизнес ахуалды жақсарту туралы заң жобасы бойынша жұмыстар аясында автомобиль өнеркәсібі бизнес қауымдастығының өкілдері «ҚазАвтоПром» және «ҚазАвтоБизнес» (Қостанай), «Азия Авто» (Өскемен), «АгроПремаш» (Орал), «Stahlbau» (Сез «Астана»), «СемАЗ» (Семей), «ҚазАвтобусПром» (Алматы) және т.б. автомобиль құрастыру кәсіпорындарының басшыларымен бірнеше кездесу өткізді.

Кездесулер барысында отандық автомобиль өнеркәсібі саласындағы инвестициялық ахуал мәселелері бойынша қолданыстағы заңнамаларға ұсынылатын түзетулер, сонымен бірге, автокөліктер жөніндегі локализациялау және өндіріс құнын төмендету мәселелері талқыланды.

Еске салар болсақ, осы жылдың аяғында барлық негізгі отандық өндірушілер үшін жеңілдіктер берген автокөліктерді өндірістік құрастыру туралы Келісім қызметінің мерзімі аяқталады. Осыған байланысты қазіргі қолданыстағы заңнамаларға

енгізілетін кезекті өзгерістер әзірленді.

Маңызды жаңалық – ЕАЭС өндірістік құрастыру туралы Келісім бойынша Қазақстанда жаңа автоқұрастыру кәсіпорындарды ашуға салынған шектеу алынып тасталатын болды. Аталған норманы «Ақ жол» фракциясының депутаттары бірнеше мәрте депутаттық сауалдарында сынға алуға болатын.

Бизнес ахуалды жақсарту туралы заң жобасына енгізілген түзетулерге сәйкес, өнеркәсіптік жинақтау туралы келісім арнайы инвестициялық келісімшарттар шеңберіндегі артықшылықтарды қолданудың ажырамас шарты болып табылады. Олар осы кезге дейін шикізатқа импорттық баж

салығынан босату үшін «еркін қоймамен» жасалған.

Сонымен қатар, жаңа келісімдерде өндіріс қуаты мен инвестиция көлеміне, базалық жұмыстарды (мысалы, дәнекерлеу және сырлау сияқты) міндетті түрде қолдану жөнінде жоғары

талаптар қойылатын болды. Бұл ұсыныстар кейбір компаниялар тарапынан жоғары және бәсекелестікке шектеу деген наразылықтарын туғызды. Мұндай қауіптер депутаттар тарапынан түсінік тапты. «Біз салық салу базасын кеңейту ту-

ралы үнемі қайталаймыз. Бірақ ақиқатына келгенде бәрі кері жасалады, өндірушілер үшін үнемі кедергілер туындайды» – деп атап өтті осы мәселеге қатысты депутат Екатерина Никитанская.

Сонымен бірге, Азат Перуашев жеңілдіктер мен артықшылықтарды қолдану міндеттемелерді орындаумен және бизнестің технологиялық дамуымен қатар жүруі керек екенін атап өтті:

«Біздің міндет – коммерция үшін тиімділік жасау ғана емес, нақты өндіріс пен жұмыс орындарын ашу, жаңа өндірістік операцияларды игеру болып табылады. Автомобиль жасау өнеркәсібі – машина жасау саласының бетке ұстары, өйткені, ол экономикалық дамудың технологиялық деңгейін көрсетеді. Сондықтан да, біздің нарық бәсекелестік үшін ашық болғаны маңызды, біздің өнімнің қолжетімді бағасына әсер етуі тиіс», – деді автомобиль өндірісі саласының өкілдеріне арналған сөзінде.

Талқылау нәтижелері бойынша ескертулерді ескере отырып түзетулерді пысықтап, оларды Мәжіліс қарауына жіберу туралы шешім қабылданды.

«Ақ жол» партиясының баспасөз қызметі

Қазақтар өз Отанында орысша біліп, сөйлеуге міндетті емес. Қазақстанның Ата Заңында ондай норма жоқ. Керісінше, заңға сәйкес, басқа диспоралармен бірдей, барлық орыс тілділер қазақша білуі керек.

ҚР тіл туралы 1997 жылғы 11-шілдедегі N 151 Заңының 4-бабы: «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі – қазақ тілі. Мемлекеттік тіл – мемлекеттің бүкіл аумағында қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі. Қазақстан халқын топтастырудың аса маңызды факторы болып табылатын мемлекеттік тілді меңгеру – Қазақстан Республикасының әрбір азаматының парызы.»

ҚАЗАҚТАР ОРЫСША БІЛУГЕ МІНДЕТТІ ЕМЕС

Орыс тілі ресми және ұлтаралық қатынас тілі деген бұлар еліміздің заңдарында жоқ – бұлай деу бос сөз. ҚР Ата Заңының 7-бабының 2-тармағында: «Орыс тілі – ресми тіл деп жазылмаған, тек қана: «Мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында орыс тілі РЕСМИ ТҮРДЕ қолданылады» – деп жазылған.

Неге 75%-дан көп қазақ өз Отанында басқа азаматтармен бөтен тілде сөйлеуі керек?

Қазақстанда да, Конституцияда жазылғандай «байырғы қазақ жерінде», ұлтаралық қатынас тілі тек мемлекеттік тілі болуы керек! «Қазақстан» – «қазақтардың мемлекеті» деп аударылады, өйткені қазақтар титулдық мемлекет қалыптастырушы халық болып табылады.

Сонымен, ҚР Конституциясының нормаларына қарама-қайшы келген заңдардың күштері жоқ екенін назарға алсақ, қазақтар Қазақстанда тек қазақ тілін біліп, тек қазақша қызмет көрсетуге құқықтары бар!

1) ҚР Конституциясы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы, байырғы қазақ жерінде мемлекеттілік құра отырып, өзімізді еркіндік, теңдік және татулық мұраттарына берілген бейбітшілік азаматтық қоғам деп ұғына отырып, дүниежүзілік қоғамдастықта лайықты орын алуды тілей отырып, қазіргі және болашақ ұрпақтар алдындағы жоғары жауапкершілігімізді сезіне отырып, өзіміздің егемендік құқығымызды негізге ала отырып...

7-бап

1. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тіл – қазақ тілі.

2. Мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады.

3. Мемлекет Қазақстан халқының тілдерін ұйрену мен дамыту үшін жағдай туғызуға қамқорлық жасайды.

2) Қазақстан Республикасындағы тіл туралы 1997 жылғы 11-шілдедегі N 151 Заңы.

<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151>

4-бап. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі – қазақ тілі.

Мемлекеттік тіл – мемлекеттің бүкіл аумағында қоғамдық қатынастардың барлық саласында қол-

данылатын мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі.

Қазақстан халқын топтастырудың аса маңызды факторы болып табылатын мемлекеттік тілді меңгеру – Қазақстан Республикасының әрбір азаматының парызы.

Үкімет, өзге де мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдар:

Қазақстан Республикасында мемлекеттік тілді барынша дамытуға, оның халықаралық беделін нығайтуға;

Қазақстан Республикасының барша азаматтарының мемлекеттік тілді еркін және тегін меңгеруіне қажетті барлық ұйымдастырушылық, материалдық-техникалық жағдайларды жасауға;

қазақ диаспорасына ана тілін сақтауы және дамытуы үшін көмек көрсетуге міндетті.

21-бап. Деректемелер мен көрнекі ақпарат тілі

Мемлекеттік органдардың мөрлері мен мөртаңбаларының мәнінде олардың атаулары мемлекеттік тілде жазылады. Меншік нысанына қарамастан, ұйымдардың мөрлерінің, мөртаңбаларының мәні мемлекеттік тілде және орыс тілінде жазылады.

Бланкілер, мандайшалар, хабарландырулар, жарнамалар, прейскуранттар, баға көрсеткіштері, басқа да көрнекі ақпарат мемлекеттік тілде және орыс тілінде, ал қажет болған жағдайда басқа да тілдерде жазылады.

Қазақстанда өндірілетін тауарлардың арнайы мәліметтер көрсетілген тауарлық жапсырмаларында (этикеткаларында), таңбаламаларында, нұсқаулықтарында мемлекеттік тілде және орыс тілінде қажетті ақпарат болуға тиіс.

Шетелде өндірілген тауарлардың арнайы мәліметтер көрсетілген тауарлық жапсырмалары (этикеткалары) импорттаушы ұйымдардың қаражаты есебінен мемлекеттік тілдегі және орыс тіліндегі аудармасымен қамтамасыз етіледі.

Көрнекі ақпараттың барлық мәні мынадай ретпен: мемлекеттік тілде – орыс жағына немесе жағарғы жағына, орыс тілінде оң жағына немесе төменгі жағына орналасады, бірдей өлшемдегі еріптермен жазылады. Қажеттігіне қарай көрнекі ақпараттың мәтіндері қосымша

басқа да тілдерге аударылуы мүмкін. Бұл жағдайда кіріп өлшемде белгіленген талаптардан аспауға тиіс. Ауызша ақпарат, хабарландыру, жарнама мемлекеттік тілде, орыс және қажет болған жағдайда, басқа да тілдерде беріледі.

3) Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы

Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-IV Заңы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000274>

24-бап. Сатушының (дайындаушының, орындаушының) міндеттері

Сатушы (дайындаушы, орындаушы):

1-бап: «Тауар (жұмыс, көрсетілетін қызмет) туралы, сондай-ақ сатушы (дайындаушы, орындаушы) туралы қазақ және орыс тілдерінде ақпарат беруге міндетті.»

12-бап: «Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген жағдайларды қоспағанда, сатушыға (дайындаушыға, орындаушыға) фотобейнесушілімді қолдануға қатысты тұтынушылардың құқықтарын шектеуге тыйым салынады.»

4) «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы № 221-III Заңы: https://adilet.zan.kz/m/Document/?doc_id=30086584

10-бап. Өтініштерге берілетін жауаптар

1. Өтініштерге берілетін жауаптар Қазақстан Республикасының заңнамасына сілтеме жасай отырып, мазмұны бойынша негізделген және дәлелді, мемлекеттік тілде немесе өтініш берілген тілде болуға, арыз берушінің қабылданған шешімге шағым жасау құқықтарын түсіндіре отырып, оның дәлелін жоққа шығаратын немесе растайтын нақты деректерді қамтуға тиіс.

5) «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы № 401-V Заңы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z150000401>

11 Бап 12-тармағы: «Жазбаша сұрау салуға жауап өтініш жасалған тілде ақпарат пайдаланушының таңдауы бойынша қағаз және (немесе) электрондық нысандарда беріледі. Ауызша сұрау салуға жауап өтініш жасалған тілде ауызша нысандар беріледі.»

Жұлдызай ФОРТ

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ МІНДЕТТЕЙТІН ҚҰҚЫҚТЫҚ НОРМА ЕНГІЗЕТІН УАҚЫТ ЖЕТТІ

Құрметті «Қазақ үні» газеті мен сайтының ұжымы мен редакциясы Сіздерге «Қазақстан Республикасы Конституцияның 7-бабының 2-тармағын» алып тастап, Мемлекеттік тіл туралы заң қабылдау-қаржылығы туралы Ашық хаттарыңызды қолдай отырып, осы пікірімді жолдап отырмын.

Қазіргі қазақ тілінің мемлекеттегі, әлеуметтегі жағдайы біздің қандай ұлт екеніміздің көрсеткіші, біздің кім екеніміздің анық айғағы. Иә, тіл мәселесінде бізге тәуекел де, тегеурін де жетіспеді, дәрменсіздік таныттық, намыссыз жұрт екенімізді байқаттық. Қазақтың жазба, ресми тілі – өткен ғасырдан бері, жүз жылдан асты, бұрынғы колониялық кездегідей орыс тіліне жүгінеді.

Қазіргі ел заңдары, билік жарлықтары, қаулылары, өкімдері, атқарушы орталық және жергілікті мемлекеттік басқару жүйесінің іс қағаздары, құжаттары мен қатынас хаттары өзге тілде әзірленеді (яғни, орысша жазылады), содан кейін аударылып қазақшалады, өзімізді алдап, отыз жыл көзбояушылықпен, тілімізді амалсыз халге жеткізген түріміз бар.

Бұл барша қазаққа, мемлекетімізге, билікке сын, ғасырлар аңсаған тәуелсіздік алдында ұят, былай қарасаң, құқықтық жағынан мүлдем қисынсыз, тәуелсіз мемлекеті, бай ұлттық тілі бола тұра өзге тілде ойлап жазу ақылға көнбейтін нәрсе.

Тіл дамыту ісінде мемлекеттік бағдарламалар жеткілікті болды, тілдің адамшылық пен отаншылдықты қалыптастырушы қасиеттері, қазақты біріктіруші құрал екені туралы да аз айтылмады, сөйткенмен де осы мәселеге орала соға беруіміздің сыры, мүмкін өзімізге, елге, тілге деген қатынастан шығар, кінә өзімізде шығар?!

Қазақ ССР-ы кезінде, яғни, 1990 жылы 23 қыркүйектегі «1990-2000 жылдарға арналған «Қазақ тілін және басқа да ұлт тілдерін дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарлама» да (1-інші мемлекеттік бағдарлама), 2001 жылғы 7 ақпанда қабылданған «Қазақстан Республикасында тілдерді қолдану мен дамытудың 2001-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама» (2-інші мемлекеттік бағдарлама) – сол кездің өзінде уәкілетті органның «ведомствольк» деңгейінде қалған нашар бағдарлама еді, 2011 жылғы 29 маусымдағы №110 «Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламада» (3-інші бағдарлама) сәтсіздікке ұшырады, мемлекет тілінің қолданысын кеңейте алмады.

Тілдің ішкі заңдылықтарына қатысты тілтанушылар: «сырт ықпалдар – тілдің әлсіреуіне, оның тоқтауына, қатынас қызметінен айырылуына соқтыруы мүмкін» (В.Гумбольдт) деп көрсетеді, «тіл адамның ойлау, сана – сезім, танымы қасиеттерімен дамып, сөйлеуші ұлттың дамуына ықпал етеді» (А. Реформатский), қазақ тілі – қазақ халқының өсу, өркендеу құралы, халық рухының негізі – қазақ тілі – қазақ тілі өзін, қазақтың жаны» (А. Байтұрсынұв) деген қағидаларды бүгін де ұмытпауымыз керек, қайталаудан бүгінде жалықпауымыз керек ұмырар.

Ұлттық Қоғамдық сенім кеңесінің алғашқы отырысында «Ақ жол» партиясы төрағасының орынбасары, ақын, қоғам қайраткері Қазыбек Иса Конституцияның 7-бабының 2-тармағындағы: «Мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында орыс тілі ресми түрде қолданылады» деген тұжырым (Ескерту: Қазақ АССР Орталық Атқару комитетінің 1923 жылғы 23-қарашадағы №103 декретінде осылай жазылды, автор С.К.) мемлекеттік тілге қарсы тосқауыл, шешімі табылмайтын мемлекеттік маңызды мәселені жеткізіп ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтан ел Конституциясынан алып тастауды сұрады.

Қадыр Мырза Әлінің: «Тілдің – елдігің, бірлік – белдігің» деген қағидалық ойын қайталай отырып, Қазақстан Республикасы Конституцияның 7-бабының 2-тармағын алып тастап, ел тәуелсіздігінің өскелең талаптарына сай құқықтық негіздерге құрылған «Мемлекеттік тіл туралы» заң қабылдау қажет деген бастаманы қолдаймын.

Ең бастысы, жаңа заңда мемлекеттік тілді қолдану заңнамалық негізде құқықтық – нормалық қорғалуын қамтамасыз ету қажет деп санаймын.

Сонымен қатар мемлекеттік билік және басқару органдарында, олардың басқару және құжаттық іс жүргізу қызметінде мемлекеттік тілдерді қолдану және қолдануға қамтамасыз етудің құқықтық нормаларын енгізетін уақыт жетті.

Еліміздің аумағында орналасқан және қызмет атқаратын, меншік нысандарына қарамастан барлық кәсіпорындар мен ұйымдардың, оның ішінде, инвестициялық қызмет жүргізетін шетелдік компанияларда, бірлескен кәсіпорындар мен заңды тұлғалардың мемлекеттік тілге құрмет көрсетуі, олардың іскерлік қатынастары мен іс жүргізу қызметінде мемлекеттік тілді қолданудың сақталу талаптары мен құқықтық нормаларын күшейту керектігін де жеткізсем деп едім.

Салауат КӘРІМ,

тіл жанашыры, аудармашы

Бүгінгі таңда Шыңғыс қағанға байланысты тарихи зерттеулер мақала жазып, кітап шығарумен шектеліп жатқан жоқ, алып тұлғаның мүрдесі қайда жерленгенін іздеп, археологиялық қазбалар жүргізуге құлшынатындар да жеткілікті. Бүкіл Моңғолия территориясын машинамен шарлап қана қоймай, аспаннан аэротүсірілім жасап, әуреленіп жүргендер де бар көрінеді. Қазір Шыңғыс ханның моласы болу керек дейтін жорамалдардың саны біраз болып қалды. Біздің көзімізге түскендерін ерінбей атап өтсек, олар былай болып келеді: Хэнтэй аймағы, Онон өзені маңында; Бурхан Халдунда; Хэнтэй-хананың оң қапталында немесе Йэхе-Утэн деген жерде; Керулен мен Бручи өзендерінің құйылысында; Бурхан Халдуннан 100 км қашықтағы Баян-Бұлақ сумының (ауылы) маңында; Селенге өзенінің табанында... Онон өзенінің бойында, Хэнтэй аймағында, жол салу кезінде «патша моласы» деп есептелген бір үлкен мола қазылыпты, оның үстіңгі қабатынан 68 адамның мүрдесі, астыңғы қабаттан 1 еркек, 16 әйелдің қаңқасы шыққан көрінеді. Осыны Шыңғыстыкі болу керек деген жорамал тағы бар. Байқал көлі маңынан, Хакасия мен Бурятиядан да бір-бір мола тауып жатқандар да бар. Бұлар тек Ресей ақпарат құралдарында, интернет арналарында жарияланған деректер.

Біздің қазақтар да қарап жатқан жоқ: олардың айтуынша, ұлы қаған Шығыс Қазақстандағы «Қоңыр әулие» үңгіріне жерленген; екінші біреулер Алтайдағы Күңгей тауында дейді. Түсінде «берілген аянмен» орнын жобалай «тауып» жүргендер де бар...

Әрине, бізге керегі көне дерек көздерінде сақталған мәліметтер ғой. Ондай деректер жоқ емес. Тек олар негізінен жалпылай нобайын айтып, қағанның сүйегі өз еліне, туған жеріне қойылды дегеннен аспайды. Бірақ дәл қай жерде екені нақты анықтап айтылмаған.

Шыңғысхан тақырыбы сонау XIII ғ. бері әлем тарихшыларының қаламына ілікпеген кезі жоқ екені мәлім. Олар жазған тарихи еңбектердің маңдай алдында «Тарих-и жаһангушай», «Жәмиғ ат-тарих», «Шыңғыс қағанның құзауыры» («Құпия шежіре»), «Үйән (Юань) тарихы», «Жаңа Үйән (Юань) тарихы», «Ибн-Батутаның сапар естелігі», «Тарих-и рәшиди» (М.Х.Дулати), «Жәмиғ ат-тауарих» (Қ. Жалайыри), «Шежіре-и Түрік» (Абылғазы хан) қатарлы аса зор көлемді жылнамалық құжаттар, сондай-ақ ибн-Баттута, П. Карпини, У. Рубрук, М. Поло, т.б. Шығыс, Батыс авторлары жазған саяхат естеліктері сияқты түпнұсқалық құжаттар бар. Әрине көшіріп жазу, қолдан-қолға тарату барысында жекелеген құжаттарда азды-көпті кемшіліктер кетуі – табиғи жәйт, дегенмен жоғарыда аталған және басқа да түрнұсқа құжаттарды салыстырмалы талдау арқылы оларды толықтай дерлік бір ізге келтіруге болады. Авторлардың тілі, діні, құндылық туралы көзқарастары шығармаға әсер етпей қалмағаны белгілі ғой, бірақ түпнұсқа құжаттардың барлығында тарихи шындық жақсы сақталған. Мысалы, кейбір авторлар Мұхамедтің діні, сайтанның әсуәсі, жат дін, т.б. дегендей ауыр сөздерді қолданғанымен, бәрібір онда Шыңғысхан әулеті және оның титулдық халқы ислам дініне сенетіні анық көрініс тапқан (П. Карпини, У. Рубрук естеліктері).

Ал мұсылман авторларының бұл тұрғыдағы деректері, керісінше, жағымды әрі нақты жазылған. Атамәлік Жөбенай Шыңғыс ханды ислам дүниесіне жіберілген құтқарушы деп атап, ол ойын Пайғамбар с.ғ.с. хадисі арқылы дәлелдейді. Одан да маңыздысы, сол – Шыңғысхан және оның әулеті исламның Қанафи бағытын ұстанғанын анық атап көрсеткен. Сонымен қатар онда Күйік хан, Бату хан, т.б. тұлғалардың «Құран» аяттарын оқи отырып бәтуә (фәтуә) жасағаны туралы нақты деректер бар. Автор осынау құнды жылнамалық еңбегінде: «Маған 650-жылы (1252 – 1253 жж.) тағдырдың жарылқауы мен

аяты – Алланың аяны, уахи арқылы дәлелдеуге тырысқан.

Үшбу тарихи ақиқат XVIII ғ. бастан Ресей отаршылдары жағынан, XX ғ. кейін КСРО мен ҚХР шовинист, коммунист идеологтары мен тарихшылары тарапынан адам нанғысыз жағдайда бұрмаланды, тіпті түпнұсқа құжаттарға фальсификациялық өзгерістер жасалды. КСРО ғылым академиясының ғалымдары «Жәмиғ ат-тауарихты» аудару барысында жоғарыдағы хан-сұлтандар оқыған «Құран» аяттарын тырнақшаға алмай, түпнұсқаның төлсөздік сипатын бұзып көрсетті. Сол себепті Шыңғысхан мен оның мұрагерлері хақ мұсылман болғаны барынша көлегейленді. Дегенмен, шындықтың аты – шындық

бағындырып, өлшеусіз көп олжа алып, Шыңғысханның жорық шатырына зор жеңіспен келген-ді. Осыдан соң ұлы қаған атажұртына – Моғолстанға, қазіргі Қазақстан территориясындағы Жетісу өлкесіне қарай көш түзейді. Ол жолшыбай исламның рухани, мәдени астаналарының бірі Бұхара шәріпке аялдап, онда арнайы келген Қағба ғұламаларымен мәслихат құрады. Осы кездесу барысында діни салықтарды, зекетті жергілікті мешіттерге төлеу мәселесін шешеді. Сондай-ақ, діни істерде Қағбамен тікелей байланыста болу туралы пәтуә алады («Тарих-и жаһангушай», 1-кітап, әуелгі бап, Шыңғысхан туралы тарау). Бұл, шын мәнінде, Бағдат қалифатын мансұқтау, сондай-ақ

li he / 薩里川, Sa li chuan) дейтін гидроним хатталған (жоғарыдағы құжат, 3-орам, 122 және басқа азатта). Соны осы заманғы зерттеушілер Хуаңхы (Хуанхэ / 黄河) өзені деп есептеп жүр, өйткені бұл гидроним де «Сары өзен» деген мағына береді. Алайда, ханның дәл қай атырапта, қай мезгілде мертіккенін ой таразысына салып, географиялық атауларды байыптап жатқандары шамалы. Егер түпнұсқа құжаттың дерегін шындық деп мойындайтын болсақ, (олай етпеске, әрине, хақымыз жоқ), таяуға ғана қатты мертігіп, ауыр науқасқа шалдыққан, жасы ұлғайған адам қысқа мерзім ішінде сонау қиыр шығыстағы Хуаңхыға, бірнеше мың шақырымдық жерге қалай жете қалмақшы. Демек, түпнұсқа

ШЫҢҒЫС ХАН ҚАЙДА

мейірімі түсіп, аспан астының патшасы, жер үсті мен бұл заманның сардары Мөңке қаған (MNKW, MWNKW, Мөңкө / MWNKKA, Мөңкө /1/) ордасының табалдырығын сүю нәсіп болды. Оған ұлысымыз бен дініміздің жауларының төбесіне жеңіс туын қадауды, оның мүбәрәк тәнінің саясы күллі адам баласына түсуін тілеймін. Мен, сонымен, бір уақытта он сегіз мың ғаламның қайта түрленгенін және хақ дініміздің мерейі өскенін көрдім. Көктем жаңбырымен құлпырған асынау өлкеден мен Алланың рахымын шынайы бастан кештім. Бейне: «Олар Раббысының рахымынан, өлі жерге қайта жан бітіретінінен күдер үзбеді» – деген аяттағыдай («Құран» 30-сүре, 49 (50)-аятқа тәпсірі сілтеме). Арқылдың асынуына ақиқат арқылы өскелең дәрежеде кеңейіп...» – деп жазады («Тарих-и жаһангушай» («世界征服者史»), Атамәлік Жөбенай, 1-кітап, кіріспе тарау). Демек Атамәлік Жөбенай Шыңғысхан әулеті мен Мөңке қаған ордасы ғана емес, тұтас Түркістанды, қазіргі Қазақстан территориясын «хақ дініміздің мерейі өскен» өлке деп көрсетеді. Әрі ислам ғұламаларының дәстүріне сай өз сөзінің шынайылығын «Құран»

қой, бәрібір көрініп қаалады: қағандар таққа отыру барысында «Әлхәмдүлिलлә!» деп шүкіршілік дұғасын оқитыны, сондай-ақ Үкітәй қаған қырық күн, яғни парызына он күндік нәпіл ораза қосып ұстайтыны туралы түпнұсқалық деректер сақталып қалған («Жәмиғ ат-тауарих» («史集»), Рәшид әд-Дін, 2-дәптер, 3-кітап, Үкітәй қаған және Мөңке қаған туралы тараулар). Тоталитарлық жүйе қанша қылбұрау салса да, сірә, тарихи құжатты одан ары бұрмалауға ғылымға адал ғалымдардың ары жібермеген болар!? Тіпті қолжазбадағы әріптерді, әсіресе сөздің асты-үстіне қойылатын «таштид» белгілер мен дыбыстарды (а,у,и) дұрыс тануға байланысты көптеген қиындықтар туындағанын да пазырмай айта кетуді, өздеріне пасырмай айтпа («Жәмиғ ат-тауарих», 3-дәптер, 4-кітап, алғы сөзге қараңыз).

Шыңғысхан Сартқұл, яғни Батыс жорығын мәресіне жеткізген соң, қазіргі Ауған жеріндегі Паруанқыр (Балуанқыр) деген жерде бір жаз ерулеп, Үнді түбегіне ішкерлеп кеткен жалайыр қолбасы Баланың келуін тосқаны тарихтан белгілі. Ал ол Жәлелдин сұлтанды таба алмаса да, сондағы аймақтарды

мемлекетті зайырлы, заңдық нормалар арқылы басқару жүйесіне көшіру жолындағы шарифи және құқықтық негіздеме жасаудың бастамасы болатын. Өйткені Бағдат қалифаты соңғы кездерде шіріктесуге жол беріп, шарифи үкімдерді дұрыс атқара алмай жүрген-ді. Тіпті «исмаилид» сынды азған мазһапқа бүйір тарта бастаған-ды. Сондықтан оларды мансұқтау туралы Бұхара мүфтияты пәтуә шығарғаны – ұлы қағанның ол шарифи үкімді жүзеге асыру жолындағы нақты қадамы болып табылмақ. Ал оны түбегейлі орындау Мөңке қаған мен Әлеке (Хулагу) ханға нәсіп болғаны тарихи деректерден жақсы мәлім. Заңдық нормаға келсек, ол Алаш ұлысының ата заңы – «Жосық» заңы болатын. Онда құқықтық нормалар сақталумен бірге, шарифи үкімдерге де құрмет етілген. Бейне, түпнұсқа құжаттарда айтылғандай: «Шыңғысхан әулетінің «Жосық» заңы шарифатқа толықтай үйлесетін», нағыз кемелді құқықтық құжат» (Атамәлік Жөбенай, 2-кітап, 3-бап, Мөңке қаған туралы тарау).

Шыңғыс ханның жеңімпаз қосыны енді шығысқа қарай жол тартып, әуелі Самарқандқа, одан Қоджентке жетеді. Сосын көштің бетін Тәшкент жаққа, Шыршық бойына қарай түзейді. Қаған сол арада ерулеп, бірер күн сейіл құрады, бұл кез – 1224-жылдың көктемі болатын. Аң аулауға шыққан ханның тұлпары әлде қабан, әлде қабыланнан оқыс үркіп, тулап барып омақасқанда, Шыңғысхан да атпен бірге оңбай жығылады. Ат алмастырып мініп, ет қызуымен шатырға өздігін жетсе де, қатып мертіккен хан екі ай бойы төсек тартып жатып қалады («Үйән (Юань) тарихы» («新元史») «本紀» (өмірбаян) бөлімі, 3-орам). Ұлы әмірші өмірінің соңғы кезеңі туралы қазір айтылып жүрген түсініксіз аңыз-әңгімелер мен шындықтан алыс, жойдасыз пайымдар дәл осы оқиғадан басталады.

Олай дейтініміз, түпнұсқа құжаттарда үшбу оқиғаларға байланысты «Сары өзен» (撒里河, Sa

деректердегі өзен – Хуаңхы өзені емес, керісінше, біздің елдегі Қарағанды, Жамбыл, Түркістан облыстары жерлері басқып өтіп, Сыр бойындағы Телікөлге құятын Сарысу өзені айтылған. Егер Шыршық өзені Сырдың жоғарғы салаларының бірі екенін, әрі солтүстікке қарай қиыс тартқан жорық көшінің беталысын ескерсек, мұнда айтылған өзен біздің Сарысу екеніне көз жеткізу қиынға соқпайды.

Бұл тұжырымды растай түсетін тағы бір тарихи құжаттық дәлел бар. Атап айтқанда, Шыңғысхан бастаған қалың қолдың көші 1224-жылдың қысында Моғолстанға (蒙兀儿斯单 Meng wu er si dan) келіп жетеді («Үйән (Юань) тарихы» («新元史») «本紀» (өмірбаян) бөлімі, 3-орам, 94 және басқа азатшала). Ендеше Шыршық бойында аттан жығылып, мертігіп қалған Шыңғысхан қысқа ғана уақыт ішінде, қалай ғана Хуаңхы (黄河) бойына барып, одан қайта айналып Жетісу жеріне келе қалады. Жүз мыңдаған қалың қолды ат-өскін, қару-жарақ, азық-түлігімен осында қысқа мерзімде, сондай алысқа ерсілі-қарсылы сабылып, барып-қайту осы заманғы дамыған техника жағдайында да мүмкін болуы екіталай.

Шыңғысхан Моғолстанда, яғни Жетісу жерінде, 1225-жылы көктемде құрылтай айып Үкітәйді өз орнына қаған сайлатады әрі ең соңғы Таңғыт жорығына нақты дайындық шараларын жасайды. Күзге қарсы Үкітәй, Шағатай және Төле бастаған үш лек қосын Таңғыт жорығына аттанады. Содан бастап түпнұсқа құжаттарда «қаған» (帝, 皇帝) деген титулдың қолданысында жаңсақтық туындап бастайды. Өйткені ол түрде Шыңғысханның өзін, енді бірде құрылтай арқылы тағайындалған заңды тақ мұрагері Үкітәйді меңзейтін. Тарихи құжаттарда сұлтанды да осылай ханмен қатар атау жиі ұшырасады: мәселен, Батыс жорығы қарсаңында Күйік сұлтан да «қаған» деп хатталған (жоғарыдағы құжат, 4-орам). Соған орай оны әкесімен, яғни Үкітәй қағанмен шатыстырмай анықтауды

ЖЕРЛЕНГЕН?

қиындық туындайды. Бірақ майдан даласында, Европа жерінде Үкітэй қаған болмағаны, ордада қалғаны тарихи құжаттардан белгілі. Ол Мөңке бастаған сұлтандардың кеңесіне құлақ асып, ордада қалуды жөн деп шешкен («Тарих-и жаангушай», «Жәмиғ ат-тауарих»). Дәл сол сияқты, соңғы Таңғыт жорығына Шыңғыс ханның өзі бармаған, сондықтан осы жорыққа байланысты «қаған» деп хатталған тұлға – оның тақ мұрагері Үкітэй болатын.

Шыңғыс ханға, әсіресе ұлы қағанның Таңғыт жорығы тұсындағы өмірінің соңына қатысты көп айтылатын топонимнің бірі – Сарықыр (撒阿里客額儿, «秘史») немесе Сарықыр сахарасы (萨里河原野) болып табылады («Жәмиғ ат-тауарих», 1-дәптер, 2-кітәп, 85, 114, 116, 250-беттер). Оны да зерттеушілер Хуаңхы (Хуанхэ) бойындағы белгісіз бір жер болса керек деп топшылайды. Алайда «Жәмиғ ат-тауарихта» оның орны Адыр Алтай (Эдер-Алтай) жерінен батысқа қарай тау сыйпатталған («Жәмиғ ат-тауарих», 1-дәптер, 2-кітәп, 114 және басқа беттер). Ол атау Шыңғысхан, Оңхан және Тяньхан арасындағы Теректі (Шығыс Қазақстан облысы) өңірінде болған шайқасқа және тактикалық шегіністерге байланысты айтылады. Егер сонда баяндалған Үліңгір, Сауыр, Қаратал, Тақыр (Тақтақ), Тұқыл, т.б. жер атауларына назар салсақ, оқиға шығыстан батысқа қарай өрбігеніне көз жеткізу қиын емес (сонда, 135, 150 және басқа беттер). Осы әскери, саяси күрестердің соңы Ырғын (Ырғыз), Ұлытау (Ұлұқтақ) жытына дейін ұласады (сонда). Ұлытау ханға қарағаны еді, сондай-ақ онда найман арысының бағаналы, балталы деген тайпалары күні бүгінге дейін мекендеп келеді. Ал Ұлытау Сарыарқа төсіндегі таулы өңірлердің бірі екені әлемге аян. Демек түпнұсқа құжаттарда айтылған Сарықыр – қазіргі Сарыарқа екені даусыз. Сондай-ақ қазақ топонимикасында «қыр» және «арқа» де-

ген лексикондардың мағналары бір екені көпшілікке мәлім. Ал Шыңғысхан аттан жығылып жарақат алған Сарысуға (Сары өзенге) келсек, ол да Сарыарқадан бастау алады әрі Ұлытау аймағын қақ жара ағып өтіп, оңтүстік батыс жақтағы, Сыр бойындағы Телікөлге барып құяды. Бұл тұрғыда да тарихи құжаттардағы Сарықыр мен бүгінгі Сарыарқа біреу екені бұлтарыссыз дәлел таппақ. Демек, Сарысу (Сары өзен), Ұлытау (Ұлұқтақ) және Сарыарқа (Сарықыр), олардың солтүстік шығысында Алтай мен Сауыр, Оңтүстік шығысында Моғолстан (Жетісу), ал оңтүстік батысы Шыршық өзені, барлығының салыстырмалы топографиялық орындары мұнда әрқайсысы көрсеткендей үйлесім тауып тұр.

Осы заманғы зерттеушілерді жаңылтатын тағы бір дерек – Ұлықпан тау (六盘山, Luk pan san) деген топоним болып табылады (жоғарыдағы «Жаңа Үйән тарихы», 3-орам және «Үйән тарихының») («元史») сәйкесті мазмұнды. Зерттеушілер оны қазіргі ҚХР жеріндегі, Хуаңхы бойындағы 六盘山 (Liu pan shan) тауы деп қарайды. Алайда оның «Luk pan san» сынды, сол заманға тән оқылуына, жоғарыдағы жер-су аттарына және Жем, Сағыз, Елек деген топонимдерге назар салсақ, оның Ұлытау екенін тұжырымдау қиын емес (жоғарыдағы «Жаңа Үйән тарихы», 3-орам, 120 және басқа азатшалар). Сонымен қабат «ұлұқ», «ұлұқпан» деген байырғы түркі лексикондар фонетикалық және мағналық жақтардан ұқсас болып келеді. Тек сондағы «тау» сөзі ғана екібасқа тілде хатталған. Қазіргі ҚХР мен Орта Азия жерлерінде мағналық немесе дыбыстық тұрғыдан аттас болып келетін мұндай жер-су атаулары ұшырасып тұрады. Мысалы, Қармақшы және «钓鱼山» (Diao yu shan / Қармақшы тау), т.б. дегендей.

Ұлытау мен Шыңғысханды байланыстырып тұрған тек жоғарыдағы оқиғалар мен жер-су аттары ғана емес, олардан басқа тағы бір елеулі

жәйт – тұлбайы тұңғышы Жошы ханға қатысты. Ол әкесінен бұрын бақилық болғаны және қасиетті тәні Ұлытауға жерленгені, сондай-ақ күмбезі

Ұлытаудың төсінде, Кеңгір өзені алқабында әлі еңсе көтеріп тұрғаны көпшілікке аян. «Жәмиғ ат-тауарих» және «Үйән (Юань) тарихы» бойынша, Жошы хан Үргеніш шайқасынан кейін, 1221 – 1222 жж. шамасында ауыр жарақат алып, 1225 – 1226-жылдардың өлмесінде бақилық болған («Жаңа Үйән тарихы» 3-орам, «Жәмиғ ат-тауарих», 2-дәптер, 3-кітәп, Жошы хан туралы тарау). Демек оның соңғы сапарға аттандыру шаруаларын Шыңғыс хан өз қолымен атқарып, бас-көз болғаны сөзсіз, өйткені ол 1227-жылы 18-тамызда бақилық болған («Тарих-и жаангушай», 1-кітәп, 1-бап, Шыңғысхан туралы тарау). Жоғарыда айтылғандай, сондай-ақ тарихи деректер көрсеткендей, соңғы Таңғыт жорығына тек үш ханзада ғана аттанған, Шыңғысхан да, Жошы хан да бармаған. Оған себеп – әкелі-балалы екеуінің де ауыр науқас болулары. Шыңғысханның соңғы Таңғыт жорығына бармағанын, ұлдары, естияр жақындары алыста болғанын тарихи құжаттар растайды. Өмірінің соңғы сәтінде оның қасында, тек Есімке атты немересі және Төлен шерби деген қолбасы ғана болған («Жаңа Үйән тарихы», 3-орам, 105, 119-азатшалар). Өйткені Жошы қайтыс болғанына жылдан аса уақыт болса, Шағатай, Үкітэй, Төле және Көлген қатарлы ұлдары Таңғыт майданында болатын.

«Жәмиғ ат-тауарих» та, басқа тарихи құжаттар да Шыңғысхан жетпіс екіден жетпес үш мүшелге қараған жасында, доңыз жылғы, рамазан айы кезінде Алланың құзырына аттанғанын растайды. Жоғарыда айтылғандай, бұл – миләди бойынша 1227-жылдың 18-тамызы болатын. Алайда жерленген орны туралы деректер көптеген тарихи құжаттарда анық жазылмаған немесе отарлық кезеңдегі аудармашылар мен зерттеушілер ондай мазмұнды

дұрыстап аудармаған. Біз сол шала «деректерді» місе тұтуға мәжбүр болып жүрміз. Өйткені түпнұсқалық қолжазбалар қазақ зерттеушілеріне әлі біразға дейін қолжетімсіз болып келеді. Дегенмен бастауаттарда Шыңғысхан өз атамекеніне жерленгені, сондай-ақ оның әулет қорымы кемінде екеу болғаны туралы деректер бар. Шыңғыстың тегі моңғол, мекені кәзәргі Моңғолия территориясы деген ұғым санасына сіңіп қалған зерттеуші атауларын көздерінде аталған жер-су аттарын сол өңірден іздей бастайтыны түсінікті. Ал «атамекені» туралы нақты көне дерекке келсек, тарихи, жылнамалық құжаттар бойынша, ондай аймақ үшеу, атап айтқанда: Түркістан (Сайрам, Талас), Моғолстан (Жетісу) және Ұлұқтақ (Ұлытау) қатарлылар. Ал «Үйән тарихы», «Жаңа Үйән тарихы» қатарлы пішік (иероглиф) жазуындағы құжаттарда ғана Шыңғысханның киелі тәні Сарықырда, Ұлықпан тауындағы Кеңгір (起鞞鞞, Kei nin

біртуар ғалымдарымыз да бұл тарихи шындықты өзді-өз тараптарынан растап мақала жазғандары зиялы қауымға мәлім деп ойлаймыз.

Ал Қ.Жалайыри бабамыз Шыңғысхан құрған тоқсан бес мыңдық армияны «Алаш мыңы» деп көрсеткен еді, яғни ол құрған ұлы қағанаттың аты – Алаш болған ғой. Әйтпесе, ұлттық армияның аты Алаш мыңы болмас еді. Дәл сол сияқты, Алаш мемлекетін құрушы тұлға да Алаш ханы яғни Алашахан аталған. «Жаңа Үйән тарихына» жүгінсек, Шыңғыс ханға мұндай дақпырт есім, бақилық титул 1266-жылдың қараша айында, Құбылай қаған жарлығы арқылы берілген («Жаңа Үйән тарихы», 3-орам, 123-азатша).

Қазақ – Алаш баласы күні-бүгін өзінің ұлттық тарихында ең жетіскен заманын: «Алаш – Алаш болғанда, Алаша – хан болғанда, таңбасыз тай, еңсіз қой болғанда» – деп ризашылықпен, ұлттық мақтанышпен еске алады. Осы деректердің барлығынан қорытынды шығарсақ, Ұлытаудағы «Алаша хан күмбезі» – Шыңғысханның нағыз мәңгілік мекені болып табылады. Дәл тарихи құжаттарда айтылғандай, ол күмбез Сарыарқаның төсінде, Ұлытаудың етегінде, Кеңгір бойында – Қара Кеңгір өзенінің алқабында тұрғызылған. Әзі бабамыздың киелі күмбезі сан ғасыр өткеніне қарамастан әлі еңсе көтеріп тұр. Алашахан мен Жошы хан күмбездерінің сәулеттік стилі, қыбыласының тура Қағбаға бағытталуы, ондағы киелі бабаларымыздың хақ мұсылман екенін күллі тарихқа, тұтас әлемге әйгілеп тұр. Соны біле жүрейік ағайын.

Сөз соңында оқырманның назарына Жошы хан Шыңғыс ханнан бір жарым жылдай бұрын қайтыс болғанын және оның он бірінші ұлының есімі Мұхаммет екенін сала кеткіміз келеді («Жәмиғ ат-тауарих», 2-дәптер, 3-кітәп, Жошы хан туралы тарау, 66, 77-беттер). Немересіне Пайғамбардың (с.ғ.с.) аты қойылғанда да, беймезгіл бақилық болған ұлына мұсылманша күмбез тұрғызғанда да Шыңғысханның көзі тірі еді, демек осылардың басы-қасында қағанның өзі бармағанын ешкім де жоққа шығара алмайды. Егер ұлы қағанның өзі басқа дінде болса, оның ұлына мұсылманша күмбез тұрғызып, немересіне ондай есім қоюға ешкімнің дәті бармақ емес Міне, бұлар Шыңғыс ханның хақ мұсылман болғанын дәлелдейтін ең сенімді түпнұсқалық дәйектер, фактілер болып табылады. (Бұл туралы мәліметтерді бұрын жазылған мақалаларымызда нақты дәйектер келтіріп, дәлелдеп көрсеткенбіз).

Шынайы тарихымызды өзіміз де танитын, өзеге де мойындататын уақыт пісіп жетті, ағайын. Егер Ұлытауға әлемдік туризмнің назарын дұрыстап аударалсақ, «Алаша хан күмбезі» мен Жошы хан күмбезі және басқа да тарихи ескерткіштер біздің мәңгілік рухани және заттық байлығымызға айналмақ. Ол ғана емес, мемлекеттілігіміздің бастауында тұрған осынау ұлы тұлғаларға ескерткіш қою, мәдениеттің атын беру, әртүрлі мәдени-әлеуметтік шаралар өткізіп тұру сияқты мемлекеттік-қоғамдық істер атқару да – егемен ел атанған шақтағы перзенттік парызымыз бен міндетіміз болуға тиіс деп есептейміз.

Марал ЫСҚАҚБАЙ,
жазушы, шыңғысхантанушы.
Тілеуберді ӘБЕНАЙҰЛЫ,
тарихшы, шыңғысхантанушы

ҚР Халық артисі, мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, «Парасат» орденінің иегері, профессор, әнші-ұстаз Қайрат Байбосынов жетпіс жасқа толды. Өзім шәкірті ретінде осынау сәтті пайдаланып, студенттік кездердің кейбір жарқын сәттерінен үзік сырларды – ұстазымның ұстаздық бейнесі, әншілік сипаты, кісілік тұлғасы жайында аз-маз ой бөлісуді жөн санадым.

Қайрат ағам үнемі көңілді жүргенді мұрат көреді. Айналасымен жадырап, жайнап, қалжыңдасып, амандасуды өзіне міндеттеп алған сияқты. Үнемі ізденіс үстінде, ой жетегінде болғандықтан ба екен, ойын басқа жаққа бұрғысы келмейтін сияқты көрінеді кейде. Артық сөзбен шаруасы жоқ, сөйлесе қиыннан сөз табатын адам. Өнерге жан-тәнімен берілген. Қолына домбыра алса, тоқтамай кемінде бір сағаттай ән шырқайды. Көкірегі қойма сырсаңдық па дерсің! Қазақтың шоқтығы биік әндерінің түгелін біледі десем, артық айтқандығым емес.

Кейбір әндердің тарихын айта отырып, шабыттана, аркалана, әнге басқанда, делебеміз қозып, шәкірттері – біз орынымызда қозғалақтап отыра алмай кетеміз. Сұрапылдығы сондай, арман-қиялдарға барып-келіп, әнмен шалқып, өзіміздің қайда жүргенімізді ұмытып та қаламыз. Енді бұл кісінің мінсіз ән зергерлігін, ән орындау техникасын сөзбен жеткізу өте қиын. Әнді бірде былай құбылтса, келесіде мүлдем басқаша өрнектеп, бір жағынан енді ұстадым-ау деп отырғанда, екінші жағынан сытылып шығып кетеді.

Қарапайым ғана бір әннің бірнеше нұсқасын біледі, қай кезде үйреніп қай уақытта салып алғаны беймәлім жұмбақ. Айтпай жүрген, әлі илеуге түспеген әндерді бір екі естіп алып құлпыртып, өзіне қайта үйретіп, басқа сырларын ашып бергенде бас шайқайсың. Ойының ұшы-қиыры жоқтығына таңданып отырғанында, ұрымтал сәтті пайдаланып, тысқа шығып кетеді. Аңдып отырған біз, есік сырттан жабылды-ау дегенде, домбыраны ала салып, жалмажан, шыдамсыздана, жаңа ғана айтқан әндерінің кейбір тұстарын айғайға басып-басып қайталап есте сақтап қалуға тырысамыз.

Сырттан бой жазып, сыныпқа қайта кіргенде, тым-тырыс отыра қалатынбыз. Бір қызығы, сабақ барысында шыбынның ызыңы естілмес тыныштық орнайтын. Иә, ағамыз жай ғана күлімсіреп: «Жаңағы қышқырып-пысқырып, қықылдап айтып жатқан әндеріңді қайталап айтындаршы ал» – деп бір-біртіндеп тыңдайды бізді. Енді ән айтып көр, бағанағы бүлкіл жоқ, сасқалақтап ештеңе көрсете алмай қаласың.

Шыдамында шек жоқ, барлық әнімізді тыңдап болып, өзі домбырасын алып қағып-қағып жібереді де, жіберген қателеріңді қойдай тоғытады. Өзіңнен-өзің ұяласың, тіпті. Ол ол ма, домбырамен ән сүйемелдеу барысында, күтіп алып шығарып салатын жерлерінде Қали, Байғабыл, Қосымжан, Жүсіпбектердің қағыстарын өзінше өндеп, түрлендіріп құйқылжытқанда жаның кіреді-ау. Сол аралықтарда диктофонымыз қосулы тұрады, бірнеше ән жазып аламыз. Жаңағы ән айтысынан соң, домбырадағы ешбір әншіде жоқ қағыстарды тыңдағаннан кейін, өзіңнен-өзің ән айтқың келе береді.

Сабақ барысы мен үшін өте қызықты өтетін. Бір таң қалатыным, шәкірттерін қалай дамыту керектігін, қайрау, жану, шабыттандыру, намыстандыру дегендерді өте жақсы меңгеріп алған. Жалғыз мен ғана емес, барлық шәкірттері таңертеннен кешке дейін әнге дайындалып жүреді.

Әсілінде, нағыз әншінің ең басты қаруы – домбырасы. Домбыра жүрмесе, ән де жүрмейді. Оны кез келген өнерпаз жақсы білсе керек. Кезінде Үкілі Ыбырайдың қалтасында бірнеше тиек жүретін көрінеді. Әннің мінезіне қарай тиектері де ауысып отырыпты. Байқап қарасаң, домбыраның атқаратын қызметі зор. Шамамен ұстазым алатын жеті домбырасы бар, әр сабақ сәйтаын кезек-кезек әкеліп бізге ойнатады. Бастапқыда домбырасын тастап, тысқа шығып кеткенде, білдірмей тың еткізіп шертіп жіберіп, өз домбыраммен салыстыратынмын. Қызық болғанда, соған қарап, мен де дыбыс іздей бастадым.

Домбыраларын өзі жөндеп, бетін ашып жауып алатын шеберлігі бір төбе. Жақсы домбыралары жетерлік. Бірақ неге бетін ашып, қайта жөндей береді десем, ертеректе бір тамаша домбырасын жоғалтып алыпты.

нұсқасымен сөзін ауыстырмай айтындар дегенін естіп келеміз. Сосын әндерге артық иірім қосқанды, соған ұқсас иірім қайырымдардың қайта-қайта қайталанатын тұстарын қадағалап жүреді. Ұстазы Жүсекеннен үйренген әндерінің ноталарын өзгертпей, қаз қалпында, үгір нүктесіне дейін тура сақтайды.

Бір байқағаным, менің ұстазым да, ұстазымның ұстазы да домбыра ойнауға аса шебер. Қайрат ағамның айтуынша, Жүсекен – Әбікен Хасеновтің, Мағауия Хамзинның күйлерін желдіртіп шертіп отыратын. Бұл жайында белгілі күйші, профессор Орынбай Дүйсен ағамыздың айтқанынан да естідім. Ал енді Қайрат аға шертеп күйлерді жастайынан әнмен қатар алып жүріпті. Жас кезде бұдан да көбірек үйрену керек еді дегенін бірде естіп қалғанмын. Дайрабайдың «Дайрабайын», Әшімтайдың «Қоңыр қазынын» оң бұраудағы нұсқасын керемет шертеді.

Әнші Әлемі

Қайрат Байбосынов туралы сыр

Сол дыбысты үнемі іздейді екен. Оны сөз аралығында өзі айтып отырады. Домбыраларының көбісін әлемілеп өрнектеп тесіп алады. Құдай бүл кісінің үйіп-төгіна сал-серінің болмыс-бітімі үшін бәріне бере салғандықтан.

Он үш жасында орындаған, Қ. Асановтың «Қарамашы, қадамашы көзінді», «Қызылорда вальсі», Ғазиздің әні «Ғазизді», С. Сейфуллинның «Тау ішінде», Мәдидің «Қарқаралы» әндерін тыңдасаң, сол уақыттың өзінде әнші болған екен ғой деп қайран қаласың. Расында, ұстазымызға Құдай әншілікті тумасынан берген сияқты. Өйткені өзіндік қиялы, өзіндік мінезі, даралығын айқындап тұрады.

Қайрат ағамның әнді бұзбай, түп

әнде басты құндылық, айырмашылық, әншінің ән айтуынан бөлек өзінше өрнектеп (импровизация), жан-жақты құбылтуында болып отыр. Қос тұлғаның қазақ ән өнерінің дамуына, өркендеп ғылыми айналымға түсуіне қосқан үлесіне қазіргі қазақ әншілік өнерін бірнеше сатыға өсіріп отыр.

Қайрат Әукенұлының әзілсүйгіш, өте көңілді адам екенін бірқатар өнер адамдары жақсы біледі. Бірақ ұстазым сабақ барысында бөтен әңгімені жақтырмайтын, тиіп тастап отыратын. Ұстаздық арақашықтықты сақтап жүреді. Сол қасиеті маған қатты ұнайды. Алдында құр босқа отырмаймын, үнемі ән жаттап айтумен боламын.

Бір орайы келіп, Жаяу Мұсаның «Гайһар қыз» деген әнін үйренгім келді. Қайырымсызда «Ахау Бәлдижан, Бәлдижан» деп басталатын жері бар, кейбір әншілер «Әлдижан, Әлдижан» деп те айтады. Соның себебін сұрадым.

– Аға, «Бәлди» деген не сөз, қыздың аты ма? – деп едім,

– «Бәлди» емес, «Балғи» деп түзеді.

– Мен кейбір әншілерден «Бәлди» деп естіп қалып едім, – деп едім,

– Жоқ бұл енді қызды еркелеткендегі емеуріні ғой, Жүсекең «Балғи» деп айтатын деді.

Расында Жүсекең «Балғижан» деп орындайды екен. Аудио жазбасынан тыңдап, көзім әбден жетті. Әннің сөздерін кейіннен барып, бірақ саралап қарайды екенсің. Оған дейін тек ән үйренумен боласың. Сол жолы ән үйрене отырып ұстазымнан оңашада көп әннің шығу тарихы жайлы мағлұмат алдым.

Қайрат ағаммен кейде ұялы телефон арқылы да ән жайында әңгімелер болып тұрады. Аяулы әншіні таныған соң, беделді, атактылар жағалайды ғой. Бірде телефон шалып, әзіл айтып, күлдіріп алды да, бірден шаруаға көшті.

– Тәп-тәуір әнші бір досым бар еді. Уақытында келіп ән үйреніп жүретін. Сол құрдасым ән шығарыпты. «Үйренесің бе?» деді. – «Үйренемін»...

Көп ұзамай ән де келді. Енді аманатты тез орындауға көштім. Әнді үйренуге кірісіп кеттім. Үлкен сенім артылып тұрғаннан соң, жай шығара салмайсың ғой, түн ұйқыңды төрт бөліп, көңіл жібітер туынды жасауың керек. Бір жағынан, бірі профессор, екіншісі академик болса не амал. Намысқа тырысып үміттерін ақтау керек. Әнді ұзақ дайындап, тыңдап көрсін деп аудиоға салып жібердім. Ұстазым тыңдай салысымен, телефон шыр ете қалды. «Мұңлы ән болса, былай істе, былай жаса» деп тапсырма береді. Тапсырмаларын тыңғылықты орындаймын. Одан кейін басқа тәсілге салып, әнді талдап, тарқатып, шама жеткенше өзгертемін.

Кей күндері дауысы құрғыр шықпай әлекке салып, амалсыз сөздерін жаттап іштей ынылдап жүремін. Әлденеше уақыттарда бұлқынып әнге басып кеп жібересің. Дауыс әбден бабына келді-ау дегенде, жаңағы әнді айтсаң, басқаша шыға келеді. Қуанып қайта аудио жолдаймын. Бірнеше күн жауап жоқ, үнсіз қаламыз.

2014 жылдың мамырында Қазақ ұлттық өнер университетін бітіретін болдым да, «Аққу жеткен» атты шығармашылық ән кешім өтті. Ауыл жақтан ата-анам келіп, кешімді тамашалады. Сол кеш соңында ұстазым сөз сөйлеп тұрып, әкеме бұрылып:

– Бұл ұлдарыңыз сіздерден кеткеннен бергі қыр-сырын менен артық білмейсіздер. Биыл Құдай қаласа оқуын әрмен қарай жалғастырады деп ойлаймын. Әлі тағы магистратурасы бар деді. Әкем мен шешемнің қуаныштан төбелері көкке сәл ғана жетпей тұрды, ұстазыма алғыстарын да білдірді.

– Шын жанашырлық деген осы, – деді әкем, сөз барысында.

Одан асқан маған қуаныш керек, Қайрат ағамның сол сөзі үлкен өмірге жолдама болды. Магистратураға да түсіп, ұстазымнан қайта дәріс ала бастадым.

Иә, Қайрат аға мені жақсы деңгейге жеткізуге үлкен үлес қосты. Бар қажетті дүниелерді ұсынып та келеді. Қандай ән керек болса, әлі күнге дейін үйретіп, бар білгенім бөліседі. Ән үйретіп қана қоймай, өмірлік жиған-терген тәжірибелеріне айтып отырады. Сол берген дәрістерінің арқасында, талай өмір сынақтарынан сүрінбей өтіп келеміз.

Ұстазымның бір ғажап қасиеті – шәкірттерін бөлмейді, тең көреді. Әрқайсысымен әртүрлі дайындық жасайды. Ұстазым салған сара жол мені тура жолдан ешқашан адастырған емес. Сабақ барысында айтқан әңгімелерін, үйреткендерін қазір өз шәкірттеріме мақтанып айтып отырамын. Қайрат ағадай алып әнші, қазыналы ұстаз болу кез келген шәкіртінің арманы деп ойлаймын. Бұл кісінің алдынан сабақ алып, шәкірті атанудың өзі мен үшін үлкен бақыт.

Енді бір сәт Қайрекен туралы сөзді жыр жолдарымен кестелеп көрсем.

ҚАЙРАТТЫҢ ҚАЙРАЛУЫ

*(Ұстазым Жүсіпбек Елебеков пен
Ғарифолла Құрманғалиевтың әңгімесін
еске алғанда)*

Ән десе бұл қазақтың есі бар ма, Өнер жарыс болған соң десі бар да. Заманы серіліктің өтсе-дағы, Рухы бебеулетер көшіп алға. Жастық жалын алаулаған от шығар, Бұл адамның көрмегені көп қайлар. Елденсең өткен күнге қарайлап, Бал дәуреннің естелігін ап шығар. Аламанда кара үздірген тұлпардай, Қалмаушы еді, тасып ән де, шырқалмай. Қияға ұшып қалықтаған қырандай, Қырағы еді тұлғаларым сұңқардай. Кеменгерім асыл еді-ау ақтандық, Осы өнерден өнеге алған тапқан бақ. Істерінен сансыз үлгі қалушы ед, Жер қайысып, опырылып шапқанда-ақ. Бірде сабақ барысында тосыннан, Әңгімелер шығып қалды қасымнан. Елең етіп құлақ тіге тындасам, Жүсекең мен Ғарекен тұр тасынған. Ғарекен де сұрап жатыр жайды көп, Жүсекең де көңілі сынық, қайлағы көп. – Қайрат қалай? – деп ыңғайлап сұрағын, Бүкіл сырын Жүсекең жайды кеп. Сөз бастады ұстазым жай күрсініп, Айтып салып болғанынша құлшынып. «Қайрат осы бола алмайды-ау» деп тағы, «Әншілігі тым алыста, үн сынық». Сөзін ұстаз қысқа осылай қайырды, Өн бойыма суыт сезім жайылды. Ту сыртында шығар жолғы есіктің, Тындап тұрмын, жинай алмай бойымды. – Жәнібек ше? – деді тағы Ғарекен, – Өзі ақын, өзі әнші, бала екен. Ал Жүсекең бұл сұраққа тосылмай,

– Жәнібегім, – деді, – әнші жан екен. Сұхбат тынып бір арнаға бекісті, Бір-біріне құрмет тағы етісті. Қарқ-қарқ күліп Ғарекен де жылыстап, Екі жаққа жадырасып кетісті. Бұлдыр көңіл семіп кетті буылып, Ішті жатыр намыс оттай қуырып. Түсіп төмен түсініксіз келемін, Жан дүнием жүрек жасқа жуылып. Содан бері бір тоқтамаға келе алмай, Ұзақ жүрдім өзі-өзіме сене алмай. Болсам болам, бордай тозам дедім де, Қорлығына ұстазымның көне алмай. Өнге бастым, не бүк, не шік, болардай. Азар болса дауысын құртып алған деп, Ойлап қойдым аса ыждахатты талғаммен. Күні түні айғай салып, ән айтып, Талай күнді бастан кештім арманмен. Сондағы әнім екі үш әннің маңайы, Бұрынғы әннің қайталанды талайы. Бір жетіге толар қалмас кезеңде, Шырайланды нұрлы таңның ардайы. Дауыс кетті шартарапқа шарықтап, Ар-намысым пешенеме болып бақ. Домбырамды ала салып жоғары, Көтерілдім оймен ұстаз жорықтап. Отыр ұстаз осықырынып асаудай, Сөй бөлек есік пен төр жасаудай. – Ал әншің шырақ, – деді бұйырып, Сөз көтеріп, мыс көрсетіп, басаулай. Ән шыраққа аса құмар кейіппен, Ән бастадым бірден алып биіктен. Қоңырлатып орта жолда сыздақтап, Толғай түстім іштегі бар күйікпен. Бір қарасам өксіп отыр сылқылдап, Екі беті діріл қағып былқылдап. – Қалим-ай, әлі тірі екенсің ғой, – деп, Қос жанары кетті үздіксіз жылпылдап. Орынынан көтеріліп келді де, Маңдайымнан сүйіп бата берді де. Мағұмрланып айналаға көз тігіп, Насыбайын тастап қалды ерніне. Сол әңгіме қайрау болды ғажабы, Түйсіндіртсе өнер дейтін тазаны. Мүнісіміз берген байқап қазан Ғарекен, Әзілменен берген екен жазаны. Жүсекең де сөзін қостай жөнелген, Қара бұлтты қаптай түсіп төбемнен Сондай қызық жайлар өткен басымнан, Болған жайды өріп көрдім өлеңмен. Бұл бір дәурен елегізген ерке күн, Болашағым, естелігім, ертеңім. Оқырманым сен өленді оқи тұр, Ал мен болсам домбырамды шертемін.

**Сырым МҰХАМЕТЖАНОВ,
опертану ғылымдарының магистрі**

■ ERMEEK

ҮН БОЯУЫ

Әйгілі әнші Қайрат Байбосыновтың әуелде суретші болуға талпынғанын көпшілік біле бермес. Болашақ Халық артисі өзінің жан әлемін тербеген құбылыстар сырын бастапқыда қылқалам арқылы жеткізуге құлшынып.

Сұхбат өнеріндегі мұның да алғашқы қадамдары Сәкен, Илияс, Бейімбет портреттерін салудан басталған секілді. Ертеректе көптеген жас талапкерлер өтетін өзіндік «мектеп» еді бұл. Одан соң біртіндеп Ленин кескіні айшықталады. Міне, осыны игерген жан шеберліктің ең шыңына жеткен деп саналатын-ды.

Өсти-өсти, кәдімгіше қанаттанып, тәжірибе ұштап, натюрморт, пейзаж жанрына құлаш ұра бастайсың. Қайраттың бұл бағытта орындаған бес-алты балаң қолтумасы әлі де сақталған көрінеді.

Қиялшыл, дарынды жеткіншектің әуестігі ақырындап фотосуретшілікке ұласыпты. Бұл саланың да қыр-сырын жептәуір меңгерген жастың түрлі этюдтерінен сәтті ізденіс іздері анық байқалады. Әсіресе, кеңістік пен жарық мүмкіндіктерін пайдалану, ракурс таңдау бағытындағы тапқырлығы жоғары бағаға лайық. Және, әрине, ескі суреттер ұшқыр уақыттың айшықты мезеттерін ұстап қалуы арқылы да қымбат.

Өнер сапарымен жер-әлемді түгелге жуық шарлаған Қайрекен сонау сексенінші жылдарға дейін үйреншікті фотоаппаратын тастамаса керек. Мәселен, «Гүлдер» ансамблінде жүріп, Алжир мемлекетіне ағашқы дүниелерінің ішінен Бибігүл Төлегенова, Ескендір Хасанғалиев, Әзидолла Ескалиевтердің кескіндері сонша сүйкімді көрінеді. Осыларды тартқан шебер о тұста он тоғыз жаста екен...

Әншінің кейінгі бір ермегі – шақша жасау. Бұл, енді, ұлт өнеріне ежелден ынтық адамның баяғы сал-серілер ғұрпына айрықша қызығуының бір көрінісі ме деп пайымдаймыз.

– Шақшаны аршадан киюшы ем. Қасиетті ағаш қой, – дейді өзі. – Исі бүркырап, көңіл сергітеді. Титтей ғана шашақты, қайыс тығыны бар қоңыр шақша күн өтіп, жыл озған сайын жанара да беретіндей. Кеуіп қалмайды. Лақақ қандай жылтырап, тұрлене түседі.

Қайрекен қолынан шыққан сол бұйымдардың хикаясы да мол секілді. Көрген адамдар: «Тү-у, не деген әдемі нәрсе! Тіпті, үріп ауызға салғандай етіп қалай жасағаның! Маған ғой осыны! Сен тағы жасап аласың өзіңе» – деп жата-жармасатын көрінеді. Бермесе, ретін тауып ұрлап тынады. Бүгінде талай насыбай құтысы жер-жерде жүр. Әйтеуір, бір жақсысы, алғандар «Қайраттың сыйлаған бұйымы еді!» деп мақтан тұтып айтып жүретін сияқты. Иесі осыған да риза. Қазір әнші үйінде екі шақша жатыр. Біреуі – кезінде Президентке бата берген ақтағы ақын Шәкір Әбенәткі. «Қайратжан, осыны көзімдей көріп ұстап жүрші!» деп тарту етіпті. Аты аңызға айналған кикар шалдың тура өз мінезіндегі әлекей-шүлкей, ерекше дүние. Екіншісі – досы, марқұм Жәнібек Кәрменовтен қалған ескерткіш. Бұл да тұр-сипаты бөлекше бұйым.

Әлбетте, әншінің негізгі «дерті» – домбыра. Әр жылдары қарағайдан шауып, екі-үшеуін жасапты.

– Біреуін шәкіртім Ерлан Стамғазиев ұстап жүр. Бәрін де бар өнерімді салып, оюлап, әспеттеп жасап ем...

Қарап отырсаңыз, Қайраттың жастайынан домбыраға құмартуы әбден қисынды да екен. Дәулескер домбырашы, шертпе күй дүлділі Сайдалы сары Токаның ұрпағы. Әкесі Әукен (Әубәкір) де кобызшы, домбырашы кісі. Әм он

саусағынан өнер тамған өте ісмер адам болған.

– Үйде әкей жасаған кішкене қалақ домбыра тұратын-ды. Үні керемет. Майда қоңыр. Шешем марқұм ешкінің ішегін шығып беріп, кептіріп, ызып, шек тағып беріп отыратын. Мен де кейінгі домбыраларымнан ылғи сол күмбірлеген дыбысты іздейтінмін. Негізінде, аспап жасау аса қиынға соқпайды. Мәселе – үнде. Осы тұрғыда талай әурелендім. Үйге келе сала домбырамды ақтарып тастайтын «ауруым» ұзаққа созылған. Бет тактайды ашамын да, ішін түгелдей қайта өзгертемін. Бірақ дйттеген нәтижеге жету қиын. Ертеніне дыбыста тағы бір кінәрат бардай көрінеді де, құрал тағы жайрайды...

Иә, талғампаз тындаушы өнердегі мәнері бөлек Қайрат Байбосынов домбырасының да өзгеше шалқып, жүрек тербейтін қасиетіне тәнті болар еді.

– Мен кейде шанақты тесетінмін де. Кейбіреулер: «Мұныңыз не? Дыбыс лағып кетпей ме?!» деп таңырқап та жатады. Бірақ ішкі түйсігім бәрін сездіріп тұрады ғой. Тегінде, менің домбыраларымның үні де өзімнің баритон дауысым сияқты шығар. Тембріме сай...

Одан соң әнші домбырасын жөндеу үстінде өткенді-кеткенді ой елегінен өткізіп, қиялы шартарапты шарлап отырса керек-ау. Яғни, бұл да үлкен ізденіс үдерісі.

– Әрине, мұндайда орындалатын әрбір әннің иірімін екшеп, іштей әрлеп отырарсың. Домбыраны қай жерінде қалай шертсем, нендей ілмектер қоссам деп өз-өзіңмен сырласқандай күй кешесің.

Аспап үні, сөз жоқ, әлгінде айтылғандай, тағылатын шекке де тікелей байланысты. Ал бұл түйткіл қалай шешіледі?

– Ол рас, домбыра үні шырқайлап, шыңқылдамай, мандолина немесе балалайка сияқты шырылдамай, тұнық шыңғауға тиісті. Мұндайда әр нәрсенің ішкі сулулығын түйінді шарт. Кейбіреулер баяғыдай қоңыр үн шығару үшін кәрі қойдың ішегі қажет, бөлен керек, түген керек дейді. Бірақ бұлар бір екі тартқаннан кейін дымқыл тартып суланып, тарқап, бұзылады. Әрі, қайта-қайта мұндай шек алмастырып жататын уақыттай домбыра деген оқтаулы мылтықтай әрқашан өзін тұрғаны жөн. Қазір шет елдерде шектің неше қилысы дайындалады. Технология дамыған заман емес пе...

Сергек көрермен әншінің аспап пішініне де жіті ден қоятынын аңдайды.

– Базбіреу сахнаға қалай болса солай, можантопай домбырамен шыға салады. Тура, қар тазалайтын күректі қылып, жалпайтып... Немесе сымпиған жіп-жінішке бірденесін шолтандатып жүреді. Домбыраң да үзіліп түскен тамшыдай мөлдіреп, жұтынып тұрса қандай ғанибет! Бабаларымыз аттың сулулығын, қыздың әсемдігін талмай жырлаған. Сол секілді қолыңды аспабың да тартымы да сұлу, сазды, назды келіп, бәрі өзара орайласып, біртұтас ансамбль құрап жатса дейсің. Бұл үшін, әрине, суретші болу керек...

Бәрі дұрыс. Тек, біздіңше, басты мән қай істі де жоғары деңгейде атқаруға ұмтылатын жаны жайсан және аса кішіпейіл жанның асқан шеберлігінде жатады.

Құлтөлеу МҰҚАШ

Алматы облысына қарасты Іле ауданының өзіндік терең тарихы мен аймақ экономикасына қосар үлесі мол. Аумағы сегіз мыңға жуық шаршы шақырымды алып жатқан аудан тұрғындарының саны екі жүз мыңға тақап қалды. Оның алпыс сегіз пайыздан астамы қазақтар. Ауданда күрд, түрік, ұйғыр, әзірбайжан секілді ұлттар да мекен етеді. Демек мұсылмандар саны өзге дінді ұстанушыларға қарағанда айқын басымдыққа ие. Осыған орай өңірде мұсылмандар мінажат ететін мешіттің маңызы зор.

Жетпіс жылдай кеңестік кезеңдегі дінге қырын қарау саясаты әсерінен елімізде мешіттер саны мүлдем азайып кеткені белгілі. Егемендік алған соңғы отыз жылға жуық уақытта Ислам дініне, имандылыққа бет бұрған тұрғындарымыздың саны жылдан жылға артып келеді. Соған байла-

ИМАНДЫЛЫҚ пен ЫНТЫМАҚ ОРДАСЫ

нысты барлық аймақтарда жаңа мешіттер салынып, ел игілігіне қызмет етуде. Сондай айтулы ірі мешіттердің бірі – Іле аудандық Өтеген батыр атындағы орталық мешіт. Алдында айтқанымыздай кеңестік кері саясат салдарынан бұрын «ГРЭС» деп, кейін «Өтеген батыр» кенті атанған үлкен елді мекенде бірде-бір мешіт болмаған екен. Екі мыңыншы жылы Ислам дінін тұрақты ұстанатын Біріккен Араб Әмірлігі өкілдерінің демеушілік ниеттегі қаржылай көмегімен ұзындығы 11, ені 10 метр мешіт ғимараты салынған болатын. Құрылыс жұмыстарына Кәріпжан Серік деген азамат басшылық жасады. Жоктан бар жақсы демекші, ол кезде бұның өзі үлкен жетістік еді. Өйткені кеңестер одағы ыдырап, егемендікке енді ғана қол жеткізген аумалы-төкпелі кезеңде елімізде алып мешіт салатындай жағдай жоқ-ты. Жаңа жүйеге бой үйрете алмаған қиын-қыстау кезде «байтал түгіл бас қайға» демекші, адамдар жұмыс таба алмай сенделген заман болғаны белгілі. Жылдар өте келе тұрмысымыз түзеліп, тұрғындарымыздың көпшілігі дінге бет бұрған тұста небары 150-200 адам ғана сиятын бұл ғимарат тарлық ете бастаған-ды. Жұма, айт намаздарды келушілер далада тұрып намаз өтеуге мәжбүр болды.

Аудан халқының қуанышы мен тілегіне орай үлкен мешіт салудың сәті 2013 жылы түсті. Жерлестеріне жақсы танымал, белгілі кәсіпкер, «Сары бұлақ» компаниясының басшысы Жәніс Смайылов осы бір сауапты істі өз мойнына алып, абыроймен атқарып шығып жұрттың алғысына ие болды. Бұрынғы мешітті бұзбай, батыс бөлігінен қосымша ғимаратты тұрғызып берді. Қос мұнарасы мен ортадағы күмбезі қазір алыстан көз тартады. Жергілікті сәулетшілер мен құрлысшылар бар шеберліктерін көрсетті. Бүгінгі күні сегіз жүз

шаршы метрге жуық мешіт ішінде бір жарым мыңдай адам бір мезетте намаз өтей алады. Әйелдер намаз өтейтін бөлме бөлек орналасқан, оған да келушілер аз емес.

Ұлттық ой-өрнекпен әшекейленген заманауи алып ғимарат қаланың ортақ жылу жүйесіне қосылған, сүмен, жарықпен тұрақты қамтасыз етілген. Мешіт қаланың орталығында орналасқандықтан намазға келушілерге де өте ыңғайлы. «Бұрын-дар мешіт атулы жоқ десе де болатын. Жұма намазды өтеу үшін бір ауылдан екінші ауылға арнайы баратын күндер де болған. Бүгінгі жағдай мүлдем бөлек, әр ауылдың өз мешіті бар. Қазір намазға келетіндердің басым бөлігі жастар, олардың имандылыққа бет бұрғаны қуантады» - дейді Мәметжан Атаев секілді көнеқоз қариялар.

Ия, жергілікті тұрғындар осындай хан сарайындай үлкен мешіттерін мақтан тұтады. Ал, мешіт үйі тек қана намаз өтеу үшін салынбағаны, оның атқаратын қызметі ауқымды екенін бәріміз бірдей біле бермейміз. Жастар жағы имандылыққа бет бұрды деп қуана айтып жатырмыз. Ол да өздігінен бола қалатын құбылыс емес. Осы бағытта мешіт қызметкерлері жылдар бойы белсенді жұмыс жүргізіп келеді. Күнделікті намаз арасындағы уағыздан бөлек діни сауат ашу дәрістері де тұрақты өткізіледі. Бұл жастардың Ислам дінінің негіздерін дұрыс түсініп, соған шын көңілімен ықылас қоюына ықпал етері сөзсіз. Діни сабақтар сонымен бірге рухани тазалық, ауызбіршілік, қайырымдылық сияқты адами құндылықтарға да баулитыны белгілі. Мешіттен діни дәріс алып шыққан жас шәкірттер мектеп бітірісімен өздері қалаған мамандықтары бойынша білімдерін жалғастырады. Олардың арасында қазір түрлі салаларда табысты қызмет етіп жүргендер көптеп саналады. Демек діни білімнің ешкімге зияны

жоқ, керісінше берер пайдасы мол. Ал, бірқатары діни бағытты ұстанып, еліміздегі медреселер мен дін университетіне оқуға түсіп білім алып жатыр. Одан әрі еліміздің мешіттерінде өзгелерді де имандылыққа баулып жүр.

Өтеген батыр мешітіндегі діни курстарда оқуға жынысына немесе жасына ешқандай шектеу қойылмайды. Олардың арасында жетіден жетпіс жасқа дейінгілер бар. Қыздар мен әйелдер курсы өз алдына жеке жұмыс істейді. Діни сабақ беретін ұстаздардың айтуынша қыз балаларға бұл дәрістердің берері көп. Діни біліммен қоса әйел адамның ана ретінде отбасы ұйытқысы болуына, бала тәрбиесі мен болашақ ұрпақтарымызды қоғамымызға лайықты азамат етіп өсіру мәселесі де жан-жақты айтылады.

Діни қызметкерлердің жұмысы мешіт ішінде ғана шектеліп қалмайды. Имамдар қаладағы орта білім беретін мектептер мен колледждерде жиі болып тұрады. Бұл жастарға дін, имандылық туралы түсінік беруге, оларды адами құндылыққа тәрбиелеудің ұтымды жолдарының бірі. Осы тақырыпта бетпе-бет әңгіме қозғаудың әсері мол. Кедесуге қатысушы жастар

өз көкейінде жүрген көптеген сұрақтарын қойып, оған сауатты жауап алады.

Мешіт қызметкерлері өз жұмыстарын мемлекеттік органдармен тығыз ұштастырып отырады. Бір қоғам, бір мақсат болған соң бұл ұстанымның да дұрыс екенін өмірлік тәжірибе көрсетіп келеді. Жергілікті әкімдік, басқа да қоғамдық ұйымдармен бірлесіп жұмыс істеу тиімді, олар өз қызметінде бірін-бірі толықтырып отырады.

Ислам діни адам тәрбиесіне үлкен мән беретіні белгілі. Олардың дұрыс жолмен жүруіне бағыт-бағдар сілтейді. Өкінішке орай, өмірімізде адамдардың діни сауатсыздығына байланысты ада-суы болып тұрады. Оған түрлі жат пығалдағы діни көзқарастар есеп болады. Осының алдын алу үшін түсіндіру жұмыстарын тұрақты жүргізіп тұруға тура келеді. Бұл жағдайлар бізде ғана емес, әлемнің барлық елдерінде жиі кездесетінін телеарналардан күнделікті көріп те жүрміз. Әсіресе жастарымызды осындай қауіпті діни ағымдардан сақтап, оның зиянды екенін жеткілікті түрде түсіндіру қажет. Ондай жағдай бола қалған күнде құқық қорғау органдарымен

бірлесіп жұмыс істеп, діни, саяси адасудан сақтандыру шаралары өткізіледі.

Биылғы жыл еліміз үшін аса қиын болып тұрғаны баршаға мәлім. Коронавирус дертінің әлемді жайлауы бізді де айналып өткен жоқ. Елімізде қатаң карантиннің жариялануына байланысты мешіт те өз жұмысын адамдардың ауру жұқтырмау мақсатында шектеуге мәжбүр болды. Әрине бұл мешіт жұмысын біржолата тоқтатты деген сөз емес. Қолдағы бар мүмкіндікті пайдаланып мешіт қызметкерлері шәкірттерін онлайн режимінде оқытуды ұйымдастырды. Нәтижесінде барлық шәкірттер әдеттегідей жоспарлы түрде білім алуда. Сонымен қатар осы кезеңде онлайн режимінде жат ағымдарға қарсы ауғыз да тоқтаған жоқ.

Біздің дініміз қайырымдылық қасиетті жоғары бағалап соған тәрбиелейтіні белгілі. Содан да болар мұсылманның басты бес парызының бірі садақа қылып есептеледі. Жанындағы қиналғандарға қол үшін беру адамгершілік парыз. Бұл қағиданы біздің ата-бабаларымыз бұлжытпай орындап келген. Біз де сол үрдісті жалағастыруға міндеттіміз. Өтеген батыр мешіті жыл он екі ай тұрақ тұрды тұлға тұрмыстық жағынан таршылық көріп жатқан отбасыларына материалдық жағынан көмектесіп келеді. Іле ауданы мешіт имамдары тек қана осы карантин кезінде әлеуметтік жағынан аз қамтылған 1754 отбасына қолдау мақсатында азық-түліктер үлестіріп, кей отбасыларға қаржылай да көмек көрсетті.

– Адамның басына небір ауыртпалықтар кез келген кезде, күтпеген жерде түсуі мүмкін. Оларға мұсылман ретінде көмек беру біздің парызымыз. Айталық еліміздің оңтүстік өңіріндегі Мақтаарал ауданын су басады деп кім ойлады? Міне осыған ұқсас қиын жағдайда ешқайсымыз сырт қалмауға тиістіміз, -дейді Өтеген батыр мешітінің бас имамы Дархан Тәңірбергентаев.

Түркістан облысы Мақтаарал ауданында су тасқынына байланысты бұл еліміз бір ксідей жұмысты көмек қолын созғанын білеміз. Бұл ауызбіршілік пен ынтымақтығымыз мақтануға тұрарлық. Іле ауданы мешіті мақтааралдық бауырларына қаржылай 480000 теңге көлемінде көмек берді. Жалпы қайырымдылық шараларына 8684427 теңге жұмсалған екен. Бір аудан мешіті үшін бұл аз қаржы емес екені белгілі.

Егемендік алған күннен бастап елімізде дінімізге деген көзқарас күрт өзгеріп, мемлекет тарапынан да қолдау көрсетіліп келеді. Ол түсінікті де. Өйткені адамдарымызды тәрбиелеу ісіне біздің мешіттердің қосар үлесі ерекше. Бүгінгідей батысқа еліктеу өршіп бара жатқан кезде мешіт қызметкерлеріне аянбай еңбек етуге тура келеді. Ұлтымызға жат қылықтар мен тұртыстық үрдісімізге бөтен үлгілерге тосқауыл қою кезек күттірмес мәселе. Онымен тек қана мемлекеттік органдар айналысқанмен ойдағыдай нәтиже бермеуі мүмкін. Осы тұста түрлі қоғамдық ұйымдар, әсіресе мешіт қызметкерлерінің қимылы аса қажет. Бұл бағытта Өтеген батыр атындағы Іле ауданының орталық мешіті көптеген игі істерге ұйытқы болып отыр деп нық сеніммен айта аламыз.

Алматы облысының дін істері басқармасы саладағы саясатты оның ішінде діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі шараларды жүйелі түрде жүргізуінің нәтижесінде аймақтағы діни ахуал қалыпты. Бұл тұрғыда басқармаға қарасты «Діни экстремизм құрбандары мен деструктивті ағым ұстанушыларын оңалту орталығының» ауқымды жұмыс атқарып отырғандығын айтуға тиіспіз. Діни экстремизм құрбандары мен деструктивті ағым ұстанушыларына теологиялық, психологиялық, құқықтық және практикалық көмек көрсетумен айналысатын орталықтың оңды істерінің нәтижесінде аймақта діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл қарқынды түрде жүзеге асуда.

Осы тұста Алматы облысының Дін істері басқармасы «Діни экстремизм құрбандары мен деструктивті ағым ұстанушыларын оңалту орталығының бөлім басшысы Ерлан Матаевтың Қазақстан мұсылмандар діни басқармасының ғұламалар кеңесінің мүшесі, теолог, исламтанушы Еркін Әміремен сұхбаты оқырмандар назарына ұсынылып отыр.

Еркін ӘМИРЕ, теолог, исламтанушы:

ҒАЛАМТОР АРҚЫЛЫ ДА АДАСҚАҢДАР КӨП

— Еркін Бекайдарұлы, жалпы исламтанушы маман ретінде айтыңызшы біздің халқымыз Ислам дінін қалай ұстанып жүр? Жалпы дін дегеніміз не?

— Дін деген бұл дүниеден кейінгі тылсым дүниемен адамды байланыстырған, Құдай тарапынан адамға жіберілген өмір сүру ережесі. Кез келген дінді қарайтын болсақ, ол дін ең бірінші тылсым дүниеге сенуге, яғни мұсылмандар тілімен айтқанда, ақиетке, Аллаға сенуге негізделеді. Сонымен қатар, «Осы өмірді қалай сүруіміз керек?», «Қалай жүріп, тұруымыз керек?», «Қандай амалдар жасасақ, Алла разы болады?» осының барлығына ислам дінінде толық жауап таба аламыз.

«Ал біз дінді қалай ұстанып жатырмыз?» деген мәселеге жан-жақты қарауға болады. Біздің ұстанған бағытымыз — Абу Ханифа мазхабы. Бұл қарап отырсақ әлемдегі мұсылмандардың басым көпшілігі ұстанатын бағыт. Пайғамбарымыздан (с.а.с) кейінгі сахабалар табиғиндер, имам Абу Ханифа қалыптастырған мектеп.

Дінді ұстану барысында, әрбір адам өзінше амал етіп жатады. Дінді дұрыс түсінген адамның өзінде дінді ұстану тұрғысында кемшіліктер орын алатыны сөзсіз.

Біз қанша керемет құлшылық жасасақ та, намаздарымызды жан-тәнімізбен оқысақ та, Алла Тағаланың ұлықтығы дәрежесінде құлшылық жасап жатырмыз деп айта алмаймыз. Алла Тағаланың бізге берген нығметтерінің шүкіршілігін толық өтей алып жатырмыз дей алмаймыз. Пайғамбарымыз (с.а.с) діннің үш нәрседен тұратындығын айтты: ислам, иман, ихсан.

Ислам дегеніміз — бойұсыну. Бұл жерде сыртқы амалдар мәселесі қарастырылады. Атап айтқанда, намаз, ораза, зекет, қажылық, үйлену, ажырасу, деген сынды адамның күнделікті жасайтын іс-әрекеттері.

Екіншісі — иман. Иман

дегеніміз сенім. Аллаға, періштеге, пайғамбарға, тағдырға қатысты қандай сенімде болуың керек? Осының барлығын адам жүрегінің түпкікіріндегі иман қарастырады.

Үшіншісі — ихсан. Ихсан дегеніміз пайғамбарымыз (с.а.с) өзінің хадисінде айтқандай, Алла Тағаланы көріп тұрғандай құлшылық жасауың, егер көріп тұрмаған болсаң, онда Алла Тағала сені көріп тұрғандай құлшылық жасауың. Бұл жерде біз, жалпы адамның өмір сүруінің өзі құлшылықтан тұратындығын ескеруіміз керек. Мәселен, адал кәсіп етіп, отбасыңды асырасаң, достарыңа көмектессең, отбасылық қарым-қатынасты нығайту мақсатында жарыңды еркелетіп, жақсы қарасаң — оның өзі де сәдуа. Дін дегеніміз — аңызды екі дүниеге де бақытқа жеткізетін Алланың заңы мен өмір сүру жүйесі.

— Бүгінде арнайы діни білімі болмаса да, әртүрлі мамандық иелері дін атын жамылып түрлі пікірлерін айтатынын, тіпті кейбірінің кітап жазып жүргенін де көзіміз көріп жүр. Мұндай кісілерге маман ретінде не айтасыз?

— Қазіргі өзекті мәселенің бірі — мамандықты сыйламау, оны ескермеу. Кез-келген адам хадистерді оқып алып, ел ішінде уағыз айтуды әдетке айналдырса, ол оның өз шамасынан тыс нәрсеге ұмтылуы. Алла Тағала білмесендер, білетіндерден сұрау керектігін ескерткен. Кез-келген мәселеде ешбір адам сол саланың маманы сияқты жауап бермейді. Ал, дін мәселесіне келгенде, осы салаға қаншама уақытын сарп етіп, оның әділ, зерттеу мамандар бар екені ескерілуі керек.

Мұсылмандар арасындағы тағы бір мәселе — әркімнің өз ісімен айналыспауында. Онда біздің қоғамымызда, кейбір жәйттер туындамаған болар еді. Дәрігер емдеумен, журналист дұрыс ақпарат таратумен, саудагер адал саудамен айналысқанда ғана қоғамда белгілі бір деңгейде тәртіп орнайды. Өкінішке орай қазір таяқлақтұрсақ, уағызшыға

тиетін деңгейге түстік. Мұның ақыры жақсылыққа апарамасы анық. Мәселен, медициналық білімі жоқ адамдар өздері аурухана ашып алып, адамдарды емдей бастаса, мұның аяғары емдей соқтыратынын жақсы білесіздер. Сол секілді, діни тұрғыдан кәсіби білімі болмай тұрып, өзгелерге уағыз айтып жүргендердің әрекеті елді адастыруға апарып соқтыратыны сөзсіз. Сондықтан, ғұламаларымыз: «Жартылай дәрігерден, жартылай тіл маманынан, жартылай дін маманынан сақтану керек» дейді. Себебі, өз ісінің шебері емес дәрігер адам саулығына кері әсерін тигізсе, дәлі сондай маманы тіліміздің бұзылуына ықпал етеді. Ал жартылай дін маманы бүкіл қоғамды бұзуға түрткі болады.

Мәселен бүгінде елімізде жасы бар, орта буын бар діни экстремизм мен терроризмнің құрбанына айналып кеткендер жетерлік. Өйткені, біздің кейбір қандастарымызға дін саласында қызмет атқарып жүргендеріне мамандардан гөрі көшеде жүрген көлденең көк аттылардың айтқаны сенімдірек көрінеді. Рухани тұрғыдан әлсіз адамға: «Мынау — Құдайдың бұйрығы, осылай істесең, Алла разы болады», «Осыны жасасаң, Алланың разылығына қол жеткізесің, жәннатқа кіресің» десе соған сеніп, соқыр сенімнің жетегіне ере кетеді. Өз елінен безініп, кезінде Сирия асып

кеткендер осы сөзіміздің дәлелі. Олар мен осы жолда құрбан болсам, жәннатқа кіремін, шахид боламын деп ойлайды. Олардың түйсігінде Алла жолындағы ескерсе кетіп бара жатырмын деген сенім тұрады.

Діни наным-сенімнің дұрыс еместігінен адасып қана қоймай, олар, өздерін тіпті кейбіреулері отбасымен қоса құрбан болып жатады. Діни сенімнің артында осындай үлкен қауіп-қатердің тұрғанына қарамастан, діни білімі жоқ бола тұрып, түрлі уағыз айтудың ақыры да бізді жарға жықпай тынбайды. Осыны бүгінде елді артынан ертіп, діни сауатын «ашуға» тырысып бағып жүргендер ескеруге тиісті.

— Шариятта өзі білмегенімен, қоймай, өзгені де бұрыс жолға бағыттағандарға қандай ескерту жасалған?

— Пайғамбарымыз (с.а.с) өзінің хадисінде: «Егер бір адам біреуді адастырса, оның күнәсін арқалайды» дейді. Алғашқы адасқан адам тағы бір адамның дұрыс жолдан тартуына мұрындық болса, ең табиғи осы жолға бағыттаған адамның күнәсі еселене беретін көрінеді. Сондықтан, әрбір адам Ұлы Абай ағамыз айтқандай «ақырын жүріп, анық басуға» ұмтылуы керек. Бүгінде қоғамның адасуына әлеуметтік желінің де ықпалы зор болып жатқанын айтуға тиіспіз. Әлеуметтік желілерде миллиондаған аудиторияны жинап алып, баюдың жолдарын

үйретіп, онымен қоймай діни тұрғыдан түрлі пәлсапаны айтып отыратындар мұның ақыры жақсылыққа апармайтынын білуі керек. Өкінішке орай, осындай қадамға барып жүрген есімі елге белгілі адамдардың сонынан халық тез еріп кетуі де мүмкін. Осы жағына біз абай болуымыз керек. Олар шарияттағы түрлі діни үкімдерге қатысты сөз қозғамауы тиіс. Бұл тұрғыда арнайы діни білімі бар мамандар ғана айтуы тиіс. Ал, ата-ананы сыйлау, ағайын-туғанмен жақсы қарым-қатынаста болу деген секілді бәрімізге ортақ міндеттер туралы айтуларына әлбетте болады. Ал дін мәселесіне келгенде анық-қанығын өзі де жақсы білмей отырып, өзгелерге үйретемін деу — бос әурешілік.

— Өзіңіз білетіндей, бүгінде көпшілігіміз кез-келген мәселеде ғаламтордың көмегіне жүгінуді жөн санаймыз. Ал, ғаламтордан діни білім алу қаншалықты дұрыс?

— Иә, қазір жоқтың бәрін «гуглдан» іздейтін заман болды ғой. Мәселен, біздің қандастарымыз дінге қатысты өзіне қажетті бір мәліметті іздегенде, оның қазақ екенін, Қазақстанда Абу Ханифа мазхабын ұстанатынын гугл ескеріп, оған қажеттісін сараптап, сараптап, шығармайды ғой. Оның іздегеніне қатысты қандай мәлімет бар соның барлығын алдына жайып салады. Оның ішінде міндетті түрде жат ағымдардың интернет порталдарының материалдары да ұсынылады. Өкінішке орай, осындай дүниелерді түпкісіз оқып, адасып жүрген адамдар жетерлік. Олардың дені әлгіндегідей сайттардың түпкі көздеген мақсатына мән бермей, осындай күйге түскендерін өздері де білмей қалып жатады. Сондықтан, дін мәселесінде ел тұрғындары өздерін алаңдатқан сауалдар бойынша жергілікті жерде орналасқан мешіт имамдарының, діни басқарма қызметкерлерінің көмегіне сүйенуі керек. Сонымен қатар елімізде арнайы Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының Пәтуа бөлімі жұмыс істейтіндігін ескеруіміз керек. Сейтінді-ақ, еліміздің әрбір аймағындағы діни басқармаларда 24 сағат бойы халыққа қызмет көрсететін сенім телефондары жұмыс істейді. Сондықтан қандай мәселеге келгенде де арнайы мамандардың кеңесіне құлақ асуымыз керек.

Мәселен, әрбір адам тамақтану мәселесіне келгенде, көз алдында көрінгеннің барлығын жей бермейтіні белгілі. «Мынаны менің ағзам көтермейді», «мынау майлы тамақ маған жақпайды» дегендей тандап, талғап жейді. Азық-түлік алғанда міндетті түрде сақтау мерзіміне қарайды. Сол секілді адам өзінің рухани денсаулығына да асқан сақтылықпен қарауға тиіс. Өйткені, ғаламтордың салдарынан үйінде отырып-ақ жихадшыға айналып кеткендер бар. Бұлардың дені әртүрлі сайтты бір қарап, әрқайсысынан әртүрлі нәрсені үйреніп, өздерінің қандай жолға бағыт алғанын білмей қалғандар. Сондықтан, дінге қатысты көкейінде қандай да бір сауалы бар адамдар тек қана кәсіби білікті мамандардың ақыл-кеңесіне жүгінгендері жөн.

— Әңгімеңізге көп-көп рахмет! Еңбегіңіз жемісті болсын!

Сұхбаттасқан
Ерлан МАТАЕВ

Момент истины: 30 лет не решалась основная проблема казахского языка – это так называемые заимствования из русского языка и отсутствие национальной терминологии. Да, за это время поменяли небольшое количество русских слов на казахские варианты и ввели отдельные термины, но это мизер.

Языковой Тупик:

Нельзя развивать язык без заимствований и терминов!

ПОЧЕМУ НЕ ФИНАНСИРУЕТСЯ РАБОТА ТЕРМИНКОМА?!

Возьмите казахско-русский словарь, изданный Комитетом по развитию языков Министерства культуры. Или просмотрите новый орфографический словарь под редакцией профессора Р.Сыздык на буквы «в», «ё», «ф», «ц», «ч», «щ», «э», «ю», «я» – все слова в русской орфографии! На буквы «г», «б», «д», «и», «к», «л», «п», «р», «х» – внушительное количество русских слов, порой около половины! Эти слова заметно «подтачивают» язык.

Это результат избегания этой проблемы нашими лингвистами, знатоками языка и слабое финансирование (или его отсутствие) работы Терминологической комиссии. Что мешало за годы независимости нашим языковедам пересмотреть советские ненаучные принципы: в казахском языке заимствовать новые слова только из русского языка, писать в русской орфографии, не переводить их?! Разработать научные принципы заимствования и адаптировать термины и заимствования к лексической системе казахского языка?

К примеру, лекции в Академии гражданской авиации в казахских читаются на казахском языке. Но термины, основные определения на русском (и английском) языке, чтобы будущие пилоты правильно ориентировались при взлете, в воздухе и при посадке, а механики разбирались в запчастях самолетов. Оказалось, до сих пор нет авиационной терминологии на казахском.

Почему казахская литература для детей очень слаба? По банальной причине: из-за бедной лексики. Ибо специфика детской литературы – в знакомстве, назывании окружающего мира, а здесь очень много русизмов. Например, дома: ванна, телевизор, люстра, подъезд и т.д. На улице: троллейбус, мотоцикл, тротуар, аллея и т.д. Одежда: пальто, куртка, кроссовки, костюм и т.д. Игры: большинство спортивной лексики – русизмы. А они почти не используются в стихах, отчасти и в прозе, как чужеродные языковые элементы.

В итоге вместо этой работы с 2017 г. Лингвистическая комиссия внедряла три неграмотных варианта латиницы!

Несмотря на вмешательство главы государства, процесс политизации перевода на латиницу продолжился. Например, в январе 2020 г. директор Национального научно-практического центра «Тіл-Қазына»

Ербол Тлешов заявил, что рассматриваются 8 новых вариантов алфавита, и они лягут в основу реформы графики.

Через несколько дней его опроверг другой чиновник от языковой политики: мол, рассмотрение 8 вариантов алфавита – это грубейшая ошибка, будут лишь некоторые изменения и дополнения в предыдущий алфавит, тотальных изменений в этой графике не будет, будем усовершенствовать его некоторые знаки (буквы). И в течение месяца Минкультуры представит доработанный вариант. Об этом в интервью рассказал глава Комитета по языковой политике Галымжан Мельдешов.

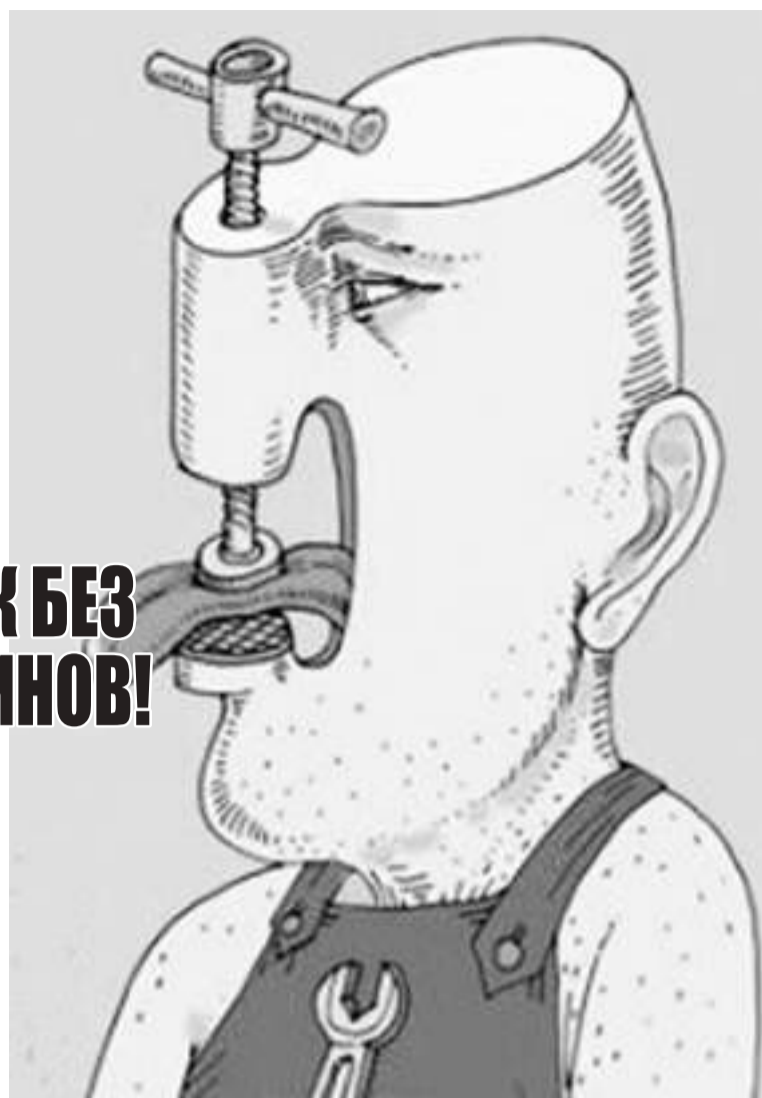
Эти выступления чиновников показывают несогласованность, неготовность к языковой реформе и непонимание ее сути. Идет публичная борьба за финансирование проектов по разработке варианта латиницы без научного подхода. При этом эти чиновники – не лингвисты, в интернете не найдете их научных статей, трудов по лингвистике.

На разработку и внедрение неграмотных вариантов латиницы были выделены большие средства, которые израсходованы впустую. И разработки, которые продвигали их, как в ни чем не бывало, продвигают сейчас другие варианты. Даже трудно представить масштаб ущерба для казахского языка, если приняли бы один из этих трех вариантов латиницы.

ПРЕЗИДЕНТ ТОКАЕВ: НУЖНА РЕФОРМА КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

20 декабря 2019 г. президент Касым-Жомарт Токаев заявил: «Хотел бы также высказаться по вопросу перехода на латиницу. Спешки в этом вопросе допускать нельзя. Требуется тщательно, выверенно, всесторонне проанализировать и проработать все аспекты внедрения нового алфавита. Предложенные три варианта латиницы оказались несовершенными. Поэтому нужен поистине научный подход к этой проблеме, которую упустить нельзя. Речь не идет о простом переложении кириллицы на латиницу, нужна реформа казахского языка, его модернизация».

О необходимости реформы казахского языка пишу с 2008 г. – это, прежде всего, решение на научном уровне проблемы заимствованных слов из русского языка и проблему международных терминов. Эта основная проблема казахского языка до сих пор не решена, кроме ввода

небольшого количества новых слов.

Лингвисты признают, что адаптация узкоспециальных терминов – это дело казахскоязычных специалистов определенных отраслей, а языковеды лишь уточняют, «узаконивают» вводимые термины. Но, несмотря на незаконность работы с терминами и заимствованиями, было решено ввести латиницу на основе алфавита Ахмета Байтурсынова из 28 букв, в котором отсутствуют некоторые буквы современного казахского языка.

Однако в начале прошлого века проблема терминов не была так актуальна, как в наш век – век интернета, развития технологий и глобализации. Алфавит Байтурсынова идеален для художественной литературы, но за столетие появилась огромная пласта междонародной терминологии, для которой, возможно, необходимы новые фонемы в казахском языке. Для сравнения: в русском языке с терминами и заимствованиями появились несколько новых букв.

Логика научного подхода требует, чтобы эту проблему решили специалисты различных отраслей науки – нужны ли для терминов такие буквы, как «ч», «ц», «э» и др., которые отсутствуют в вариантах латиницы. Вполне возможно, что для терминов подойдет и алфавит Байтурсынова, но этот подход должен пройти апробацию. И для этого государство должно финансировать работу Терминкома или открыть Институт терминов.

Лишь после разработки и функционирования национальной терминологии можно обсуждать проблему латинизации. Ведь научная лексика в развитых языках является неотъемлемой частью лексического состава и играет большую роль в развитии языка.

ЛАТИНИЦА В РУ «БУКСУЕТ» ИЗ-ЗА НЕГАТИВНОГО ВОСПРИЯТИЯ НАСЕЛЕНИЕМ

К сожалению, у нас не появились научные концепции о реформировании языка: лингвисты по-прежнему заняты латиниза-

цией. Как известно, три варианта латиницы вводили без научных исследований. Приводились мнения отдельных лингвистов, но не мнения узких специалистов, учителей, экономистов, общест-венности, населения.

Латиница в Узбекистане «буксует» не только из-за неграмотного восприятия населением этой графики. И эта проблема у нас не изучена. У соседей произошла политизация языкового процесса – без подготовки носителей языка, без научных исследований и прогнозов перешли на латиницу. Таким административным методом, как внедряли новую графику в СССР или РУ, не должны вводить у нас.

В РУ есть также финансовые затруднения в финансировании латинизации, и это не один млрд долларов – мало кто способен просчитать, в какую сумму она обойдется в итоге. У нас тоже не считают, хотя не выделяют денег на самое необходимое – на адаптацию терминов и заимствованных слов.

По этой причине надо обсуждать языковую проблему в обществе, среди молодежи – сами носители языка должны решить будущее своего языка. Будем теперь обсуждать повсеместно, можно ли проводить латинизацию при отсутствии грамотного заимствования и терминов или нет. Дело в том, что возможная латиница на долгое время отодвинет термины и заимствования, которые тесно связаны с уровнем образования и науки.

Финансирование лингвистической науки переключилось на ненаучную латинизацию, не говоря о том, что Республиканский координационно-методический центр развития языков имени Шаяхметова, который презентовал в парламенте первый вариант латиницы, по некоторым позициям заменил той же позицией свой Институт языкознания. Для этого даже изменили название Центра – оно стало Национальным научно-практическим центром

«Тіл-Қазына». В итоге появились слабые с научной точки зрения варианты с апострофом, с акутом после версии с диграфами.

НЕЛЬЗЯ ВВОДИТЬ ЛАТИНИЦУ, КОГДА НЕ РАЗРАБОТАНЫ ТЕРМИНЫ

К сожалению, в данное время у нас нет Ломоносовых и Байтурсыновых, которые разработали бы научные термины, новые слова стили и т.д. Поэтому должны решать специалисты разных отраслей – без терминологии не развивается язык, научная лексика тоже определяет лексический состав языка. И эта проблема не решается введением даже грамотной латиницы, поэтому язык может остаться без научной терминологии.

В русском языке с терминами и заимствованиями появились несколько новых букв. Речь идет об этом процессе – с терминами могут появиться новые буквы, чего не хотят учить наши лингвисты при латинизации. **Не лингвисты с новым алфавитом латиницы должны определять фонемную основу, буквенную систему, а свободное развитие языка с появлением новых лексем: терминов и заимствований.**

Опасность поспешной латинизации – в нарушении последовательности языкового развития: сначала надо адаптировать термины и заимствования к лексической системе казахского языка, на основе которых надо уточнить фонетику, фонемную основу языка и, соответственно, количество букв. Лишь после этого при необходимости проводить латинизацию, а не наоборот.

Раньше Терминком работала на общественных началах и собиралась раз в 2-3 месяца. А сейчас, оказывается, у нас не работают группы специалистов по отраслевым терминам – нет организации их работы и финансирования. Т.е. нет работы по терминологии.

В каждой отрасли должны быть компетентные казахскоязычные специалисты, которые должны разработать отраслевые термины не на общественных началах, а с оплатой труда. Лишь после этого термины изучаются лингвистами и выпускаются словари.

Когда Ерден Кажыбек, директор Института языкознания им. А. Байтурсынова, ознакомился с моими доводами (в facebook), написал комментарий: «Негізі бәрі дұрыс айтылған. Тек латынға көшпегеніміз жөн дегені қате, өйткені нашар, мүлде сәйкеспейтін, жасанды әліпбимен (қазіргі) – тілімізді түгендеп алу мүмкін емес. Басқа уәждері орынды». («На самом деле все сказано правильно. Только ошибочно утверждение, что мы не должны переходить на латиницу, потому что невозможно привести в порядок наш язык на плохом, полностью несовместимом, искусственном современном алфавите. Другие аргументы уместные».)

Этот ценный комментарий известного лингвиста есть признание основной проблемы языка – это термины и заимствования, а не графика. Следует отметить, что в своем посте не писал против перехода на латиницу: (как и в этой статье) писал о необходимости решения основной проблемы языка до латинизации.

МИА «Казинформ» опубликовало текст перевода статьи Президента РК К. К. Токаева «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан», который осуществлен КИСИ.

В этом году исполняется 175 лет со дня рождения Абая. Специальная комиссия по проведению юбилея начала свою работу. Запланированы мероприятия на государственном и международном уровнях. Но наша цель – не просто провести торжества. Главное – расширить мировоззрение и способствовать духовному развитию народа.

АБАЙ И КАЗАХСТАН В ХХІ ВЕКЕ

Абай Құнанбайұлы оставил яркий след в нашей истории как философ, поэт, просветитель, основоположник новой национальной литературы, переводчик, композитор. В его стихах, песнях и словах назидания явственно ощущается национальный колорит, отражается уклад и быт, вера и язык, и тонко чувствуется дух нации. Именно поэтому его творчество со временем оценили как уникальное явление, появилось такое понятие как «мир Абая».

В прошлом году состоялась челлендж-эстафета по декламации произведений Абая. Я поддержал инициативу девочки Ляйлим и принял в ней участие. Школьники и ученые, бизнесмены и студенты, люди с мировым именем в течение нескольких месяцев читали стихи Абая, цитировали его «Слова назидания».

Казахстанцы обратились к творческому наследию Абая, узнавая его с новой стороны. Это стало выражением должного уважения к Абаю и одновременно эффективным способом воспитания подрастающего поколения. Верю, что челлендж будет продолжен и в год юбилея акына!

Елбасы в своей статье «Взгляд в будущее: модернизация сознания» отметил необходимость возрождения общественного сознания. Сохранение национального самосознания и его адаптация под современные реалии – дело государственной важности. Только модернизировав наше сознание, мы откроем новые возможности для развития страны в ХХІ веке.

Считаю, что в этом вопросе большую помощь может оказать творческое наследие Абая. Произведения великого поэта не потеряли актуальности. Философские размышления и умозаключения Абая остаются для всех нас духовной пищей. В деле возрождения нации нужно взять за основу его труды. При этом необходимо подумать, как использовать их наиболее эффективно?

ПРОВИДЕЦ НОВОГО ОБЩЕСТВА

Сегодня понятно, что будущее Казахстана зависит от развития общества, перехода его на новый уровень. Мы должны стать конкурентоспособной нацией. Необходимо избавиться от негативных качеств, препятствующих прогрессу, наносящих вред нашему единству.

Сегодня эксперты по всему

миру говорят, что классический капитализм находится в кризисе, и сомневаются в его будущем. Причиной является растущий разрыв между богатыми и бедными, образованными и необразованными, увеличивающиеся диспропорции между регионами, городами и селами. Со временем неравенство только усиливается. Бизнес стремится исключительно к прибыли, общество атомизируется, и каждый при этом заботится лишь о себе.

Ученые считают, что все это результат ослабления социальной ответственности.

ВЕЛИЧИНА МИРОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Практически все цивилизованные государства могут похвастаться выдающимися историческими личностями. Среди них политики, государственные и общественные деятели, полководцы, писатели и поэты, деятели искусства и культуры. Казахская общественность также может смело назвать целую плеяду имен своих ярких представителей. Среди них Абай занимает особое место.

Будучи дипломатом, я по долгу службы часто встречался с политиками других стран, специалистами из различных сфер. В целом эти люди хорошо знают о политических и экономических достижениях Казахстана. Но они мало знакомы с духовными и культурными ценностями нашей страны. В этой связи возникает вопрос: «Почему бы не показать культуру и быт казахского народа через Абая?»

Абай – гениальный сын казахской земли и личность глобального масштаба. Он подарил человечеству плоды своего уникального разума. Исследователи, глубоко вникнувшие в творчество Абая, говорят о том, что Абай черпал свое неиссякаемое вдохновение в казахском фольклоре, устном творчестве народов Востока и Запада, русской литературе и исторических произведениях.

Благие намерения поэта по сохранению чистоты души всего человечества заставляют нас задуматься.

Художественный образ Абая в романе Ауэзова «Путь Абая» был высоко оценен в мировой литературе. Однако это всего лишь один аспект познания Абая. Он должен быть переведен на основные языки мира с сохранением всей красоты его слога. Трудно сказать, что мы смогли этого достичь в полной

мере. Переводчик должен обладать талантом на уровне того же мыслителя. Наши ученые-абаеведы, лингвисты-филологи и неравнодушные граждане должны уделить особое внимание этому вопросу.

Нурсултан Абишевич Назарбаев сказал: «Абай – это не только ученый, внесший неограниченный вклад в духовную сокровищницу казахского народа, также он мудрец, безгранично служивший на пути становления государственности. Абай – удивительная личность из числа мыслителей мирового уровня».

Действительно, произведения мудрого поэта могут обогатить духовную жизнь не только казахского народа, но и всего человечества.

Произведения Абая пронизаны общечеловеческими ценностями и гуманистическими идеалами. Его «Слова назидания» – общее достояние для народов всего мира. Это – кладезь этико-философских мыслей в классическом их понимании. Крылатые изречения, слова назидания...

Абай в своих словах назидания, популяризируя общее для человечества наследие, показывает стержень его слов назидания – человечность, культура, добродетель. Поиск произведений, подобных словам назидания хакима Абая, приводит к творчеству французского мыслителя Монтеня. Однако Монтень в своих трудах больше уделяет внимание своему внутреннему миру и личности, главная же миссия в словах назидания Абая – осмысление, озадачивание других, превращение цели в принципы. Слова назидания великого мыслителя – уникальный и чрезвычайно ценный памятник культуры.

Достоинство представление наследия Абая в мировой культуре позволит возвысить наш народ. Слова Абая должны найти отклик в душах большинства, особенно сегодня в век глобализации и информационных технологий.

В мире достаточно личностей, внесших значительный вклад в развитие различных областей науки, образования, культуры. Например, при упоминании Китая на ум приходят имена Лао-цзы и Конфуция, России – Достоевского и Толстого, Франции – Вольтера и Руссо. Мы должны добиться, чтобы при упоминании Казахстана в любой точке мира сразу же вспоминали имя Абая. Если другие будут высказывать нам уважение со словами: «Казахский народ – это народ Абая», то

очевидно это станет большим признанием нас.

Будет уместной любая пропаганда идей Абая. Его образцовый жизненный путь и творчество – пример не только казахскому народу, но и всему миру. Глубокие мысли Абая про человека и общество, образование и науку, религию и традиции, природу и окружающую среду, государство и власть, язык и взаимоотношения не теряют своей актуальности даже спустя столетия.

Пока существует Казак елі, имя Абая будет прославляться. Если мы будем высоко ценить его золотые слова в качестве своего духовного богатства, то авторитет нашей страны в мире будет только возрастать.

Мы должны пропагандировать Абая как культурный капитал нации. Нельзя забывать, что цивилизованные страны судят о бытии казахов, культуре и литературе, духовном развитии благодаря достижениям и мировой известности выдающихся представителей народа. Поэтому Абая необходимо широко представить мировому сообществу как бренд нового Казахстана.

ЗНАЧИМОСТЬ ЮБИЛЕЯ

Если мы хотим модернизировать наше сознание и развиваться как конкурентоспособная нация, то должны внимательно изучать и осмысливать произведения Абая. Абай, прославивший не только свою эпоху, но и приоткрывший миру лицо современного общества, является путеводной звездой национальной мечты.

Мы все знаем, что у каждого казаха на почетном месте должна висеть домбра. Точно также, я считаю, что в каждом доме должны быть книги Абая и роман Ауэзова «Путь Абая».

Будущие поколения должны следовать по пути Абая. Это исполнение мечты великого поэта. Мы должны взять все самое лучшее из его идей и мыслей.

В честь 175-летия Абая на международном, республиканском и региональном уровнях планируется провести более 500 мероприятий. В августе в Семей совместно с ЮНЕСКО будет организована международная научно-практическая конференция «Наследие Абая и мировая духовность», которая станет главной в череде юбилейных мероприятий. Также в октябре в Нур-Султане пройдет международная конференция на тему:

«Абай и проблемы модернизации сознания».

Произведения Абая будут переведены на английский, арабский, японский, испанский, итальянский, китайский, немецкий, русский, турецкий, французский языки.

Будут сняты несколько документальных фильмов и телесериал «Абай» о жизни, наследии поэта, его роли в развитии казахской культуры. Планируется организовать театральные постановки и музыкальные фестивали на республиканском и международном уровнях.

В этом году творчеству Абая будут посвящены конкурсы. Госпремия за лучшие произведения в области литературы и искусства теперь будет называться Государственная премия имени Абая.

Мероприятия по популяризации личности Абая и его наследия пройдут также за рубежом. При посольствах Казахстана в России, Франции, Великобритании и в других государствах планируется создание «центров Абая».

В населенном пункте Акшюкы ВКО будет благоустроен некрополь династии Кунанбая Оскенбайулы.

Семей – одно из важных сакральных мест в истории Казахстана. Город Семей, играющий особую роль в духовном развитии страны, следует обозначить как исторический центр. Родина Абая и Шакарима, Мухтара Ауэзова достойна особого почета. Мы будем комплексно развивать город в социально-экономическом плане, модернизировать объекты историко-культурного назначения в соответствии с современными требованиями. Поручаю правительству принять соответствующие меры по этому вопросу.

Необходимо благоустроить родной край Абая – знаменитый Жидебай, создать благоприятные условия для общественности, приезжающим почтить память великого поэта.

Особое внимание следует уделить государственному историко-культурному и литературно-мемориальному музею-заповеднику Абая «Жидебай-Бөрілі» и преобразовать его в полноценный научно-исследовательский центр.

В Жидебае необходимо построить новое здание «Наследие Абая», специально приспособленное для музея.

Нужно оказать поддержку журналу «Абай», который был основан в 1918 г. Мухтаром Ауэзовым и Жусипбеком Аймауытовым и заново начал издаваться с 1992 г.

Эти и другие масштабные мероприятия будут посвящены памяти великого Абая и популяризации его богатого наследия. Призываю всех казахстанцев принять активное участие в этой благородной инициативе.

Наследие Абая – ценное достояние, открывающее путь к единству и процветанию нашей нации. Следуя заветам Абая в жизни, применяя их в любой сфере, мы действительно укрепимся как нация, достигнем высокой цели как государство.

Мечта Абая – мечта народа. Мы обязаны не жалеть своих сил на пути к реализации мечты народа и исполнения заветов предыдущих поколений. Заветы и назидания Абая приведут Казахстан ХХІ века к новым высотам.

Касым-Жомарт ТОКАЕВ,
президент РК
(в сокращении)

Алматы облысының Дін істері басқармасы талмай атқарып келе жатқан істермен бес-алты жылдан бері жақсы таныспыз десек, артық айтқанымыз емес. Бүгінде облыс бойынша алты жүзге таяу діни бірлестік пен филиал жұмыс істейді екен. Бұлардың төрт жүзден астамы ислам мешіті, елуге тарта православ, оны – Рим-Католик, сексендейі протестанттық және екі дәстүрлі емес діни бірлестіктер көрінеді. Міне, осыдан-ақ Дін басқармасы жұмыс ауқымын байқауға болатын шығар.

Мекеме атқаратын міндеттің негізгілері – дәстүрлі дін конфессияларының рөлін нығайту, осы реттегі мемлекеттік саясатқа халық сенімін деңгейін көтеру, бұқара-көпшіліктің діни сауаттылығын арттыру, жұрттың рухани тұрғыдағы білімін жетілдіру, жастардың дін ұшасындағы білімін тәрбиенен ұштастыру екені түсінікті. Мұның бәрі, көбінесе, ақпараттық-

заңсыз миссионерлік қызметінің жолын кескендігінен хабардармыз. Осы секілді, кейбір ақпарат бойынша Алматы облысынан отызға тарта жастың шетелдерде діни бағытта оқып жатқаны айқындалған. Атап айтқанда, олар Түркияда, Мысырда, Иорданияда, Пәкістанда оқитын болып шықты. Тиісті мекемелер, анықтағандай, олардың он бірі рұқсат етілмеген оқу орындарында білім алған көрінеді.

СИРИЯДАН ҚАЙТҚАН ҚАРЫНДАС

насихаттау жұмыстары арқылы жүзеге асады.

Осы бағытта облыс орталығы – Талдықорғанда ғана емес, Кербұлақ, Ақсу, Алакөл, Ескелді, Еңбекшіқазақ, Сарқан, Талғар, Балқаш, Көксу, Ұйғыр, Іле, Райымбек, Қаратал, Панфилов, Жамбыл, Қарасай аудандарының, сондай-ақ Қапшағай, Текелі қаласы тұрғындары арасында саналуан семинарлар жүргізіліп, түрлі сауалнама алынып келе жатқанының куәсіміз.

Тақырыптар, негізінен, азаматтардың өзге діни ағымдарға түсіп кетпеуіне, террористік тұрғыдан осал объектілердің қадағалауға, сондай-ақ төтенше жағдайлардың алдын алуға арналған профилактикалық оқу-жаттығу жұмыстарына бағыттталып жатады.

Бір сүйініштісі, осынау маңызды іске кең ауқымда мән беріліп, облыстық Ұлттық қауіпсіздік комитетінің, прокуратураның, Қазақ еліндегі белгілі жоғары оқу орындарының, ғылыми-зерттеу және талдау орталығы, Мәдениеттер мен діндердің халықаралық орталығының, ҚМДБ-ның шариғат және пәтуа бөлімінің, т.б. мекемелердің білікті мамандары, танымал ғалымдар, имамдар белсенді түрде тартылып отырады. Және атқарылған іс-шараның бәрі бұқаралық ақпараттық құралдары арқылы таратылатынын көреміз. Мысалы, облыстық «Жетісу» телеарнасының дін істеріне қатысты арнайы бағдарламасында имамдардың ғана емес, өзге де мемлекеттік органдардың, үкіметтік емес ұйымдар өкілдерінің ғалымдар мен сарапшылардың дәріс-сұхбаттары тұрақты түрде беріліп тұрады. Сондай-ақ ел ішіндегі діни экстремизм әрекеттерінің алдын алуға арналған түрлі фильмдер мен роликтер көрсетіледі. Ал дін тақырыбына қатысты телевизия хабарларынан бөлек былтырғы жылдың бір ғана еңбек тоқсанында үш жүзге таяу мақала жарияланды.

Жоғарыда тоқталғанымыздай, кезінде облыстық прокуратура, ҰҚКД, ПО қызметкерлері өңірдегі кейбір аумақта «Таблиғи-Жамағат» діни экстремистік ұйымының сегіз

Өкініштісі, мемлекеттік саясатты түсіндіруге, дәстүрлі құндылықтарды насихаттауға, діни экстремизмнің алдын алып, радикалды идеяларға қарсы иммунитет қалыптастыруға бағытталған тұрақты жүргізілген ақпараттық-насихат жұмыстарға қарамастан адасушы жерлестеріміз елі де бар.

Солардың бірі – он алты жастағы Нұржамал есімді қыз. «Нұр Мүбәрақ» ислам институтының Талғар қаласындағы дайындық курсы бітіріп, медресеге кірген бойжеткенмен кездесуімізге Алматы облыстық Дін істері басқармасының мамандары мүмкіндік туғызды. (Солардың өтіншісі бойынша, кейіпкеріміздің аты өзгертілді).

Қарап отырсаңыз, пенде баласы басына келетін жеңілдікті де, қиындықты да өзі тандайтын сияқтанады. Яғни, жақсылыққа бет бұру да, жамандыққа ілесу де тек өзіне байланысты. Дегенмен, түрлі ықпалмен, мәселен, әлдекімдердің азғыруымен қоғамнан теріс айналу, мемлекет ұстанған бағыттан кері кету – тападай тал түсте адасумен, онбай бірдей емес пе! Міне, Нұржамал бастан кешкен жағдай дәл осыған келеді.

2013 жылы анасының айтуымен Шам өлкесінде қара тулы халифат құрмақ болған уаһхаби-салафилік ағымның жетегіне ілескен жасөспі-

рім қыз алты-жеті жыл бойы үлкен қалаларды жермен-жексен еткен қырғын соғысқа, бейбіт жандарды тура жолдан адастырған діни ағым өкілдерінің қатыгездігі мен қаскөйлігіне куә болды. Былтыр елімізде өткен «Жусан» операциясымен туған топыраққа жалғыз оралған ол он бір жасында тұрмыс құрып, өмір тауқыметін ерте тарта бастапты.

Ата-анасы үш жасында ажырасып кеткен қыз әкеден – жалғыз, шешеден – екеу. Олай дейтініміз – уаһхаби-салафилік ағымның айтқанымен жүріп, айтағына ерген күйі елге қайтпаған анасының қасында сінлісі қалған. Олардан еш хабар ала алмаған бойжеткен Ақтау қаласында орналасқан оналту орталығынан кейін Талғар қаласындағы жақындарының қолына тапсырылады.

Аз-кем таныстықтан соң Нұржамалдан соғыс өрті лапылдаған Сирияға барудағы мақсат не екендігін білмек болдық. Бір жақсысы, ол жауаптан тартынған жоқ. Қойған сұрағымызға бірден:

– Білмеймін, анам таң намазынан кейін тұрғызып алып: «Тез-тез жиналыңдар! Кетеміз!» – деді. Қайда баратынымызды сұрасам, айтпайды. Сөйтіп, қысқа уақытта жиналып кетіп қалдық, – деп жауап берді.

Алапат соғыс өрті болып жатқан

елдің бұларды құшақ жая қарсы алмайтыны түсінікті. Сонда да: – Қалай қарсы алады екен? Әсер қалай болды? Адам баласын ондайда түрлі үрей билейтіні де белгілі. Жантүршігерлік сезім билеген жоқ па? Неге келдік жеп өкінген шығарсындар. Тұрғылықты халық жылы ілтипат білдірді ме? – деп сұраймыз.

– Шынымды айтсам, алғашқы кездегі сәттер есімде қалмапты. Білмеймін...

– Онда неше жаста едің?

– Жеті жарым жастамын. Талай ауыртпалықты көрдік қой. Шабуылдар басталғанда соғыстың зардабын әбден тарттық. Тіпті, жиырма бес күн бойы далада жатқан кезіміз болды. Суықта тонып, аштыққа ұшырадық.

– «Жусан» операциясын қайдан естідің?

– Депортация болатынын босқандар лагерінде жүргенде естігенмін. Алайда бірден кетуге өтініш жаза алмадым. Себебі, анам мен сінлімді ойлап, солармен бірге кетуді ойластырғанмын. Оның үстіне кейбіреулер: «Не қыласың, елге барсаң түрмеге қамап тастайды немесе басқаша жазалайды» – деп қорқытты. Содан да болар, ескіойлы болып жүргеніме сол жердегі ухтилар («ухти» – араб тілінде қарындас, сінлі, апай, әпке деген мағына береді. – М.Ә.): «Истихара нама-

зын оқып, қайырлысын, дұрысын Алладан сұра!» – деген ақыл айтты. Ақыры көп ұзамай елге кету керектігін айтқанымда күйеуім мен қайын атам рұқсатын беріп, шығарып салды.

– Жалпы, дін туралы білімің бар ма? Мәзһаб, ақида туралы білім алып па едің?

– Жоқ, соншалық білімді емеспін. Ақидадан балаларға арналған нұсқасын оқығанмын. Алланы тану, дінді білу секілді тақырыптардың өзін толық меңгермегенмін.

– Күйеуге шыққаныңды естідің. Тұрмысқа неге ерте шықтың?

– Ол жерде еркексіз жүруге болмайды. Эвакуация болған жағдайда әркім өз отбасын ертіп, жүре беретін. Ешкім ешкімге қарамайтын, көмек бермейтін. Далада жалғыз қалғаныңа, еңіреп жылағаныңа пысықрмайды...

– Қай жақтың азаматына шықтың?

– Шымкенттің...

– Қазақстан азаматы ма?

– Иә.

– Қазақ па еді?

– Иә.

Қысқа уақытқа белгіленген кездесуімізде осы тақлеттес сұрақтар қойылды. Көрген қиындығын, тартқан азабын айтуды артық көрдім ме, Нұржамал ол жайында жұмған аузын ашпады. Тек анасын сұрағанының, әлі хабарсыз отырғанын айтқанда барынша ашылып, өз қатарластарына Ананы құрметтеу керектігін жеткізгісі келетінін айтты. Әдетте, туған шешесі жайында айтқанда қыз-келіншектер, тіпті, кәрі кейуаналардың өзі көзіне жас алады. Бірақ кейіпкеріміздің жанарынан жарты тамшы жас шықпағаны қайран қалдырды. Әлде көрген азабы мен тартқан зардабынан жылай-жылай көз жасы таусылғаны ма? Зорлық-зомбылық пен күнделікті өлім-жітімнен адамның еті өліп кете ме? Сұрақ көп, жауап жартымсыз.

– Алдағы арман, мақсат, мұратың не?

– Алдымен білім алу. Содан соң алған ілімімді басқалармен бөлісуді армандаймын. Ақыретке бос кетпей, сауапты мол алуды көздеймін. Кімде еліп отырмын. Әйтпегенде білімсіздіктің зардабы қандай болатынын өз көзіммен көрдім.

Иә, білім алмаудың, ізденбеудің ақыры осылайша түйінделгенін кейіпкеріміз мойындап отыр. Бірақ балалығын, балғын шағын соғыс жалмаған Нұржамал бар мен жоқтың бағасын енді білгенін айтады. Тіпті, еске алатын қызғылықты сәттерінің жоқ екендігін айтып, бала күндерінің текке өткенін алға тартады. Соған байланысты «Жусан» операциясымен оралғандығына шүкірлік етеді, шалғайда адасып жүрген отандастарын іздестірген күштік құрылымдарға разылығын білдіреді. Алғашында дүдәмал көңілмен қадам басқанда қадамды құшақ жая қарсы алған мамандардың жарқын жүзі мен жанашыр пейіліне қуанғанын растайды. Өйткені, өз елінің адамдары іздестіріп жатқанын естігенде босқандар лагеріндегі Қырғызстан, Өзбекстан, Түркіменстан, Тәжікстан, Ресей мемлекеттерінің әйелдері бұларға қызыға қарап, жақсы дұға-тілек тілеуін сұрап жалбарынғаны есінде. Сол арқылы қазақ халқының: «Адақанның айыбы жоқ, қайта үйірін тапқан соң» деген мәтелінің мәнін ұғынғандай болыпты.

ҚЫТАЙДЫҢ

«САЯСИ ОҚЫТУ» ЛАГЕРЛЕРІ – СОВЕТТІК РЕПРЕССИЯНЫҢ ТІКЕЛЕЙ КӨШІРМЕСІ

НАҒЫЗ АРХИВ – ХАЛЫҚТЫҢ САНАСЫНДА САҚТАЛҒАН ЕСТЕЛІК

Қазақстанда 31 мамыр-саяси қуғын-сүргін және ашаршылық құрбандарын еске алу күні. Осы күннің атауының өзінде ашаршылық құрбандарына деген мән бермеушілік, немқұрайлылық жатқан сияқты ма? Алдыменен бірнеше мың саяси қуғын көргендер ауызға алынып, содан кейін ғана аштықтан өлген миллиондарға арналған сыпайы сөздердің – «және ашаршылық құрбандарын еске алу күні», – деп қосыла салуы осыны көрсететін сияқты. Тарих таразысының бір жағына мыңдаған саяси сүргінге түскендердің өмірін, екінші жағына миллиондаған қазақтың аштан өлген қатыгез тағдырын қойсақ, қай жағы ауыр басары айдан анық.

Әрине, саяси қуғын-сүргін көргендерді еске алу – адамгершілік парызымыз. Бірақ оның жанында ашаршылықтың қасіреті, халық санасында қалған ізі, жан жарасы өлшеуге келместей ғасырларға жалғасатын өте ауыр жағдай. Қазақ халқы үшін «Ашаршылық» ерекше қайғылы, қара жамылған, ұмытылмас қасіретті естелік. Сондықтан саяси қуғын көргендерді еске алу күнінен бөлек, мемлекетімізде ашаршылық құрбандарына арналған ерекше шаралар өткізілетін, бірнеше күн аза тұтатын күн болуы керек. Басқа елдерден үлгі алатын болсақ (мысалы Израиль), ел ішіндегі барлық тулар түсіріліп, Президенттің, саяси партиялардың көңіл бөлулерін мәжбүр ететін, ғылыми конференциялар мен кездесулерді өткізетін, мешіттерде арнайы намаздар оқылып, қасіретті кезеңге арналған уағыздар айтылатын күнге айналуы қажет.

Кінәсіз қазақты жалмап жұтқан қызыл қанды ауыз, үш басты айдаһар – Ленин, Сталин, Голосщекин еді. Адамзат тарихында болмаған зұлмат – геноцид, бір этностың көзін жоюға арналған болшевиктердің саяси акциясы, өлшеп-пішіп жоспарланған әрекеті болды. Сол зұлмат кезеңде Қазақстанда өмір сүрген аштықтан ұлттар тірі қалып, аштықтан қырылғанның басымы қазақ болғанының өзі осыған дәлел. Ашаршылықты ойлағанымда көз алдыма далада көмүсіз қалған, аң мен құсқа жем болған бабаларымыздың әр жерде мыңдап жатқан ақ сүйектері келеді. Әлі де көмілмеген! Біз көмдік пе оларды?

Бүтін адамзатқа жеткізіп, дауысымызды шығарып айта алдық па бастан өткізген қасіретті шындықты? Осындайда ішімізге ін салып алған «белгісіздің» сатқын дауысы: «Не үшін осы, неге керек бықсытып?» – дейді. «Болары болды, бояуы сінді. Бұл жұмысты биліктегілер жасасын. Қолымыздан не келеді, – деген «бейшара» дауыс, жо-жоқ өлген рухтың дыбысы. Бүгінге дейін кеудедегі көзіміз көр болып, көрмей келген сүйектерді жерлер уақыт келмеді ма? Ізі қалмаған қорымдарды тауып, ескерткіштер қоятын, кешіккеніміз үшін аруақтардан кешірім сұрар кез. Жиі-жиі Құран оқытар, ұмытпай, еске алар күн. Жакында ашаршылыққа байланысты басымнан өткен уақиғаны ФБ парақшама «Аштықтан өлгендердің кабірлері қайда дегендерге жауап», – деп жариялап, осы сайтқа «Әділет түйсігі», – деген атпен мақала жазған едім. Бірнеше күн бұрын «Царьград» деген Ресейдің сайтында «қазақтар геноцидті ойдан шығарған, архивтері жоқ, – дегенді тағы оқыдым. Архивтердегі құжаттардың құпиялары жакында ашылар, шындықтың барлығы ортаға шығар, әділдік орнар, – деп тоссақ, өзімізді өзіміз алдап, босқа уақыт өлтіреміз. Арқамызды әдеттегідей кенге салсақ, тарихи іздер өшіп, дәлелдер жоғалады.

Қазіргі қызыл империя Қытайдың қазақ, қырғыз, ұйғырға т.б мұсылман, түркі жұртына «саяси оқыту» лагерлеріндегі жасаған зұлымдығы, сол кезеңдегі Совет коммунистерінің қазаққа жасаған зорлық-зомбылығының тікелей көшірмесі емес пе! Яғни,

ештеңе өзгермеді. Біз, қазақтар, тарих дәрісінен сабақ алмадық. Келешекте бізге осындай эксперименттер жасағысы келетін «дос» табылмас дейсіз ба? Қазірдің өзінде қандастарымыздың жандарын қинап жатқанын көрсек те, көрмегендей боламыз. Жан тыныштығы керек, бізге. Өткеннің ақ-қарасын жіктеу, біреуді кінәлау, дұшпандық сезімді ояту емес, тарихымызды білу, жадымызда сақтау, бұдан кейін ешкімге бізді өлтіріп-қыруға жол бермеу үшін керек! Құлағымызды тік, көзімізді ашық ұстап, өткеннен тарихи дәріс алуымыз үшін қажет. Енді не істей аламыз, біз – қарапайым қазақ? Егер сол кезеңнің ізі жасырылып, архивтер ашылмаса, қалған естеліктерді оқи алмасак... Өткен зұлматтың тарихи куәліктерін тырнақтап жинап, архивті өзіміз қалыптастыруымыз керек.

Нағыз архив – халықтың санасында сақталған естелік. Ата-әжелерімізден естіген, сол қиын кезеңнің уақиғалары. Бәріміз ашаршылыққа байланысты үйдегі үлкендеріміздің айтқандарын еске алып, жаза бастасақ. Көп болып қосылып, ашаршылықты дәлелдейтін куәлардың естелік кітабын жазып көрсек. Ашаршылық туралы кітап құрастырсақ. Кітап авролары біз болсақ, әрқайсымыз. Әркім естіген уақиғасын, аштан өлгендердің тірі қалған ұрпақтарының есімдерін, мекен аттарын жазып жіберсе комменттерінде. Жазғандарыңызды жинақтап, парақшамда шығарып отырсам, тізбектеп. Бұл бастама қолдау тапса, жалғасы қалай болар, кейін кеңесіп шешерміз.

Қалай ойлайсыздар? Егер қолдаймыз десеңіздер, өткен зұлматтың куәсі болар естеліктеріңізді жазып жіберіңіздер. «Жазылған сөзді балтамен шауып өшіре алмайсың», – демеуші ма еді дана халқымыз?

Бейбіт ҚҰЛМАҒАМБЕТ
«Қазақ үні»

ҰЛЫ ДАЛАДАН ШЫҚҚАН ӘЛЕМ ҰСТАЗЫ

Биыл Қазақ халқы үшін ел күткен ерекше екі мерейтой бар. Олар ұлы ғұлама Әбу Насыр әл-Фарабидің 1150 жылдығы және ұлы ақын, ойшылымыз Абайдың 175 жылдығы. Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына алғашқы жолдауында - 2020 жылды Әбу Насыр әл-Фарабидің 1150 жылдығын атап өту жылы деп жариялады. Ерекше назар аударарлығы - Әбу Насыр әл-Фарабидің 1150 жылдығы ЮНЕСКО қамқорлығымен халықаралық деңгейде кең көлемде аталып өтіледі.

Адамзаттың Аристотельден кейін екінші ұстазы атанған Әбунасыр әл-Фарабидің қазақ жерінде, 870 жылы қазіргі Түркістан облысындағы Арыс өзенінің Сырға құяр сағасында орналасқан ортағасырлық Отырар қаласында туғаны бізге зор мақтаныш. Бұл Отырардың гүлденген кезінде қазіргі «қазақтарда бұрын мемлекет болмаған» деп жүрген кейбір елдердің ол кезде аты да, заты да болмағанына айқын дәлел.

Ал әлем таныған данышпанның қазақ жерінде шыққанын белгілі фарабитанушы ғалым Ақжан Машани осыдан 50 жыл бұрын 1970 жылы араб елдері мен кеңестік ғалымдарға нақты бұлтартпас айғақтармен дәлелдеп берген болатын. Солай, содан бері, данышпанның 1100 жылдығын тойлауды Қазақстан бастап бергелі, дүниежүзі де әл-Фарабидің қазақ топырағында дүниеге келгенін толық мойындай бастады.

Әлемде Александриядан кейін екінші кітапхана болып саналған Отырардың аса бай кітапханасында және Бұқарада білім алған әл-Фараби парсы, грек тілдерін үйреніп, Бағдатқа барады. Әлемдік ғылым мен білімнің ордасы саналған Дамаск, Халеб, Каир, Шаш, Самарқан, Бұхара т.б. шаһарларда болып, телегей теңіздей білімге ие болды. Адамзат қазынасына 150-дей философиялық және ғылыми трактаттар қалдырған әл-Фараби еңбегі қазір әлемі рухани азыққа айналып отыр. Әбу Насыр әл-Фараби 950 жылдары Дамаск қалында дүние салған. Оның «Кемеңгерлік меруерті», «Ізгі қала тұрғындарының көзқарасы», «Мәселелердің түп мазмұны», «Ғылымдардың шығуы», «Бақытқа жету», «Азаматтық саясат», «Мемлекеттік қайраткерлердің нақыл сөздері» секілді көптеген аса маңызды философиялық дүниелерінің әлі күнге дейін мән-мағынасы арта түседі.

Әл-Фараби тұлғасына әлемнің әйгілі ғалымдарының жоғары баға берген сөздері көп. Солардың бірі, орыс ғалымы П.Н.Феодосеев:

«Ортағасырлық ғылым тарихында өзінің ауқымды ғылыми жұмыстары, терең әрі жан-жақты энциклопедиялық білімі жөнінен Әл-Фарабиден төңдесе алатын ғалымды табу қиын» деп, аса жоғары бағалайды.

Қазақстан Президенті Қ. Тоқаев:

«Тәрбие – сапалы білімнің негізгі арқауы, дінгегі. Әл-Фарабидің «Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы» деген сөзі барша білім саласы қызметкерлерінің бой түзер бағдары болуы тиіс. Еліміздің жастары өзін жеке тұлға ретінде дамытумен қатар, мемлекеттің озық инновацияларына сай өркендеуіне зор үлес қосуы қажет. Бұл қазіргі білім және тәрбие беру үдерісінің алдында тұрған маңызды міндет. Отандық білім саласы туған жеріңе, қоршаған ортаға, өз тарихына құрметпен қарауға тәрбиелеп, ұлттық құндылықтарды дәріптеуі тиіс»-деп атап көрсеткен болатын.

Әлем атап өтетін Ұлы даланың ұстазы Әбу Насыр әл-Фарабидің 1150 жылдық мерейтойын Қазақстанда жоғары деңгейде өтуіне барлығымыз да атсалысуға тиіспіз.

«ХЭРРИ ПОТТЕР мен ЖАСЫРЫН БӨЛМЕ» РОМАНЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ЖАРЫҚ КӨРДІ

Британ жазушысы Жоан Роулиң жазған «Хэрри Поттер» сериясының екінші кітабы «Хэрри Поттер мен жасырын бөлме» романы қазақ тіліне аударылып, сатылымға шықты. Екінші кітапта оқырманға жақсы таныс кейіпкерлер Хэрри, Рон және Хэрмиона Хогвартс сиқыр мектебіндегі әлдебір тылсым «Мүрагердің» оқушыларға жасаған шабуылын зерттейді.

«Хэрри Поттер» сериясын казак тіліне аударып жатқан «Steppe & WORLD Publishing» баспасының басшысы Райса Сайранқызы Қадырдің айтуынша, «Хэрри Поттер мен жасырын бөлме» 5 000 данамен жарық көрген.

«Осы жылдың ақпан айында шыққан серияның бірінші кітабы «Хэрри Поттер мен пәлсапа тас» үлкен сұранысқа ие болды. Кей кітап дүкенінде ең көп сатылған еңбектердің қатарына кірді. Оқырмандар аударма денгейі, кітап сапасы туралы жақсы пікір білдірді. Бұл бізді керемет қанаттандырды», - дейді ол. Райса Сайранқызының айтуынша, серияның үшінші кітабы «Хэрри Поттер мен Азкабан тұтқыны» маусым айының соңында жарық көреді. Жыл аяғына дейін төртінші және бесінші кітаптарды шығару жоспарланып отыр.

«Хэрри Поттер мен жасырын бөлме» кітабының жауапты редакторы Назгүл Қожабек еңбекті аудару барысында болған кей қызық жайтты атап өтті.

«Хэрри Поттер» сериясының екінші кітабы «Хэрри Поттер мен жасырын бөлме» кітабында бірнеше жаңа кейіпкер қосылды. Мәселен, осы кітаптағы оқиғаның «түпқазығы» - алып жылан Basilisk. Орыс тіліндегі нұсқасында Василиск деп алынған. Біз оны Аждаһа дедік. Ежелгі ертегілерді ақтарып, жылан патшасының атауын алуды жөн көрдік. Тағы бір «киналған» тұсымыз - Том Редддің атынан «Мен Лорд Волдеморт» деген анаграмма шығару болды. Көпшілік білетіндей, бұл

- түрлі тілдерге аудару барысында қатты қиындық тудырған нәрсе, соның салдарынан түпнұсқадағы Tom Marvolo Riddle есімі түрліше құбылып кетті. Біз «Мен Лорд Волдеморт» деген үш сөздегі әріптердің бәрін шығару үшін сәл өзгертуімізге тура келді. Қалай өзгерткенімізді оқырман көре жатар», - деді Назгүл Қожабек.

Кітапты казак тіліне тәржімалаған аудармашы Динара Мәзеннің айтуынша, екінші кітаптың атауын белгілеуге ұзақ уақыт кеткен. «Құпия бөлме», «Жұмбақ бөлме»,

ҚОСЫМША АҚПАРАТ:

Райса Сайранқызы Қадыр - «Steppe & WORLD Publishing» баспасы мен «Alghayat» әдеби агенттігінің негізін қалаушысы, басшысы. Балаларға арналған Жулия Дональдсонның «Ақын Қоян», «Груффало», Эрик Карлдың «Қомағай Жұлдызқұрт», сондай-ақ «Анна Франктің күнделігі» секілді кітаптарды қазақ тіліне аударуға бастамашы болған.

Назгүл Қожабек - редактор, аудармашы. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ түлегі, филология магистрі. «Менеджмент» (авторы - Р. Гриффин), «Маркетинг негіздері» (Ф. Котлер), Oxford экономика сөздігі секілді бірнеше кітаптың аудармашысы әрі редакторы.

Динара Мәзен - аудармашы. Көркем аударма магистрі. «Әлем кереметтері энциклопедиясы», «Робин Гудтың басынан кешкен қызықты оқиғалары», «Әлемді 80 күнде шарлау», «Ұлы өнертабыстар энциклопедиясы», «Қазіргі бизнес коммуникация», «Медиа және журналистика» секілді түрлі кітаптардың аудармашысы.

«Жасырын жай» секілді түрлі нұсқа болды. Соның арасынан тақырыпты жақсы ашады деген келісіммен «Жасырын бөлме» деген атауды таңдадық. Жалпы алғанда, бірінші кітапта көптеген терминдерді нақтылап, бекітіп алғандықтан, екінші кітап тезірек аударылды», - деп атап өтті Динара Мәзен.

«Хэрри Поттер» және оның әлемі туралы еңбектерді қазақ тілінде шығару құқығы «Steppe & WORLD Publishing» баспасына тиесілі. Жоба қандай да бір сыртқы қаржыландырусыз жүзеге асырылып жатыр.

Дінмұхаммед ЗИЯДИН

Димаш Құдайберганның бес елдегі фанаттары «Дайдидау» әнін орындап, видео жариялады. Видео АҚШ-тағы фан-клубтың YouTube-каналында жарияланды. Быылғы наурыз айының басында «Dimash USA FC» аталатын америкалық фан-клубта Димаштың туған күніне орай құттықтау видеоролик түсіру идеясы туындаған. Димаш орындаған әнді оның ана тілінде хормен шырқау ұсынылады. Фанаттар «Дайдидау» әніне тоқтайды. Себебі оның Нью-Йорктегі концертінде болған америкалық фанаттар үшін бұл әннің маңызы зор.

Димаштың «Дайдидауын» шетелдіктер шырқады

Осылайша, фан-клуб әкімшісі «FaceTime» арқылы видеоқоңырау стилінде видео жазып, өз идеялары туралы стилінде. Өзге фанаттар да қолдайды деген сеніммен оны фан-клубтың Facebook-тегі ресми аккаунтына орналастырған. Құлаққап киіп, Димаштың «Дайдидау» әнін унисон орындау қажеттігі айтылады. Бірақ видеода тек олардың ғана дауысы естілуі тиіс болды. Видеолар жиналған соң, фан-клуб әкімшісі оларды тұтас бір роликке біріктірген. Америкалық фанаттардың айтуынша, қазақ тілінде ән айту оңайға соқпаған. Бірақ қызық болған. Транслитерацияның көмегі де тиген. Бірқатар жанкүйер бэквокал жазып, әнді одан әрі әрлей түскен. «Жалпы алғанда, хорға АҚШ-тың 7 штаты мен төрт мемлекеттен (Нидерланды, Канада, Колумбия, Үндістан) 21 адам қатысты. Сонымен бірге, АҚШ-тың

21 штатынан және төрт елден (Аргентина, Бразилия, Канада, Нидерланды) 102 фанаттың құттықтау лебіздері видеоға жазып алынды», - делінген сайтта. Еске сала кетсек, 24 мамырда Димаш 26 жасқа толды. Әлемнің бірнеше еліндегі жанкүйерлер оған түрлі құттықтаулар жолдады. Ал қытайлық фанаттар әншінің құрметіне шөл далаға 3 мың ағаш отырғызды. Сонымен бірге, Димаш Instagram парақшасында жанкүйерлерімен қауышып, олардың сұрақтарына жауап берді. Бұдан бөлек, оның туған күні құрметіне Dimash Manga (Manga D'R'S') жаңа ресми жоба таныстырылды. Manga D'R'S' - бұл ерекше және қызықты сюжеті бар жапон комикстері (манга) жанрындағы шығармалар циклі. Комиксті әлемнің 7 тілінде электронды немесе баспа түрінде арнайы сайттан сатып алуға болады. Оқиға

желісі 2019 жылдың 10 желтоқсанында Димаштың Нью-Йорктегі концертін бастау алады. Manga D'R'S' шамамен 1 шілдеде сатылымға шыға бастайды. Ал Эстонияның Таллин қаласындағы тарихи саябақта әншінің құрметіне көшет отырғызылып, жанына естелік белгі қойылды.

Қазақпарат

ҚАЗАҚТЫҢ МҰҢЫ МЕН ШЫНДЫҚТЫҢ ЖЫРЫ - «ҚАЗАҚ ҮНІ» ГАЗЕТІНЕ ЖАЗЫЛЫҢЫЗДАР!

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ - 65380

«Қазпошта» арқылы жазылу бағасы:

1 ай	қала	379,24	3 ай	қала	1137,72
1 ай	ауыл/аудан	397,86	3 ай	ауыл/аудан	1193,58

6 ай	қала	2275,44	12 ай	қала	4550,88
6 ай	ауыл/аудан	2387,16	12 ай	ауыл/аудан	4774,32

Меншік иесі:
«Қазақ үні» ЖШС
ҚАЗАҚ ҮНІ

Президент -
Редакторлар кеңесінің төрағасы -
Қазыбек ИСА

Бас редактор - Құлтөлеу МҰҚАШ

Бас редактордың бірінші орынбасары -

Зейнолла АБАЖАН

Бас редактордың орынбасары -

Азамат ТАСҚАРАУЛЫ

Жауапты хатшы - Гүлмира САДЫҚ

Бөлім редакторлары:

Дастан ЕЛДЕС (орыс редакциясы)

Айнұр АХМЕТ (мәдениет)

Нұржан АСАН (көркемдеуші)

АЙМАҚТАҒЫ ТІЛШІЛЕР:

Астана тілшілер қосыны:

Азамат ТАСҚАРАУЛЫ

(8-702-931-89-86)

Жасұлан ИСА

(8-776-120-19-72)

Ақмола облысы:

Бақыт СМАҒҰЛ (8-701-626-77-66)

Арқалық қаласы:

Нұрсұлтан НҰРМАН

(8-702-688-84-87)

Алматы облысы:

Айтақын БҰЛҒАҚ (8-702-239-62-99)

Мәди ИСЛАМ (8-775-119-12-13)

Мырзағали НҰРСЕЙІТ (8-701-771-6496)

Қанат БИРЖАНСАЛ (8-775-323-0850)

Батыс Қазақстан облысы:

Қажымұқан ҒАБДОЛЛА

(8-701-111-61-05)

Жезқазған қаласы:

Жанат АСАНҚАЛИ

(8-702-384-12-00, 8-707-261-20-98)

Сәтбаев қаласы:

Абдолла ДАСТАН

(8-71063) 7-20-97, 8-777-302-46-79)

Қарағанды облысы:

Ахметқали ХАЛЕНОВ (8-701-450-30-18)

Қостанай облысы:

Төлен РАМАЗАНҰЛЫ (8-701-174-06-70)

Семей қаласы:

Рахат АЛТАЙ

(8-775-998-15-39)

Маңғыстау облысы:

Сағындық РЗАХМЕТ (8-775-379-84-88)

Түркістан облысы:

Әбдіғалпар АЙДАР

(8-702-475-75-66, 8-771-390-73-75)

Асылхан ӘЛІ (8-701-626-88-32)

Түркістан қаласы:

Әтіргүл ТӘШІМ (8-702-489-47-23)

Атқарушы директор -

Қаныш ЖАРЫЛҚАСЫН

Тарату бөлімі:

Астанада:

Жасұлан ИСА

(8-776-120-19-72)

Шымкентте:

Мүтән ИСМАЙЫЛ (8-701-692-1340),

Астанада «Алты Алаш» (87015728847)

дүңгіршіктерінде сатылады

Газет ҚР Мәдениет және ақпарат

министрлігінде 19. 12. 2012 жылы тіркелген.

Күллік №13976-Г (Алғашқы күллік

№1270-Г, 01. 08. 2000 жыл).

Автордың пікірі мен редакция көзқа-

расы сәйкес келе бермейтінін ескертеміз.

Қолжазбалар өңделеді және қайта-

рылмайды.

Жарнама мәтініне жарнама беруші жауап

береді.

Газеттен көшіріліп басылса, сілтеме жа-

салуды шарт.

Газетте «Қазақпараттың» материалдары

пайдаланылды.

Газет «Қазақ үні» компьютер

орталығында беттелді

АЙЛЫҚ ТАРАЛЫМЫ - 60 400

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ - 65380

Редакцияның мекен-жайы:

050006, Алматы қаласы, Қалқаман-3

ықшамауданы, С. Сейітов көшесі, 11 үй

Байланыс телефоны:

8 (727) 398-57-31

E-mail: qazaquni2000@gmail.com

www.qazaquni.kz

Кезекші редактор -

Зейнолла АБАЖАН

ТОО «Қазақ үні»

БИН 000540006784

ИИК КЗ50856000000385541

АГФ АО «БанкЦентрКредит»

г. Алматы, БИК КСВКЗКХ, Кбе 17

Газет «Алматы-Болашақ» баспаханасында

басылды. Алматы қ., С. Мұқанов к., 223 б.

Көлемі: 6 баспа табақ

Ⓐ - материалдың жариялану ақысы төленген